

από [//ΠαραλληλοΓράφος//](#)

Στο παρόν άρθρο ο Ντέιβιντ Χάρβεϋ διερευνά κατ' αρχήν το ερώτημα του αν και πως συσχετίζεται ο φυσικός σχεδιασμός του δημόσιου χώρου με τη συμμετοχή στα κοινά, την πολιτική κινητοποίηση ακόμα και τη δυνατότητα εξέγερσης. Υπάρχουν άραγε μορφές δημόσιου χώρου που οι ιδιότητές τους αντιστοιχούν σε πιο δημοκρατικές ή πιο αυταρχικές μορφές διακυβέρνησης αντίστοιχα; Είναι δυνατόν λοιπόν να καθορίσουμε κάποιες προδιαγραφές ποσοτικές ή και ποιοτικές για τον αστικό σχεδιασμό σε αυτή την κατεύθυνση;

Η διερεύνηση γίνεται με μια πασίγνωστη μελέτη περίπτωσης: τον δραστικό μετασχηματισμό του δημόσιου χώρου που έλαβε χώρα στο Παρίσι με επικεφαλής τον βαρόνο Ωσμάν. Το ιστορικό πλαίσιο είναι η λεγόμενη Δεύτερη Γαλλική Αυτοκρατορία με επικεφαλής τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη ή Ναπολέοντα Γ'. Η οικονομική κρίση που προκάλεσε η κακή σοδειά του 1847 δημιούργησε ένα πραγματικά πανευρωπαϊκό κύμα εξεγέρσεων. Τον Ιούνιο του 1848 στο Παρίσι η κατάργηση των «Εθνικών Εργαστηρίων» – που δημιουργήθηκαν από το κράτος για να δίνουν δουλειά στους άνεργους – οδήγησε σε εξέγερση των φτωχών εργαζόμενων τάξεων με στόχο τη «δημοκρατική και κοινωνική πολιτεία» που θα εξασφαλίζει όχι μόνο πολιτικά δικαιώματα αλλά και κοινωνική πρόνοια. Απέναντί τους συγκροτήθηκε η αντίδραση των πλούσιων και ισχυρών που ενώθηκαν στο λεγόμενο «κόμμα της τάξης». Οι εργάτες απομονώθηκαν, νικήθηκαν και σφαγιασθήκαν κατά τη διάρκεια των «τριών αιματηρών ημερών». Στις εκλογές που ακολούθησαν το Δεκέμβριο επικράτησε με μεγάλη πλειοψηφία ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης - ανιψιός του Μεγάλου Ναπολέοντα – ο οποίος σύντομα (1851) κατήργησε τη δημοκρατία και στέφτηκε Αυτοκράτορας. Ξεκινάει σύμφωνα με τον Χόμπσμπομ η «εποχή του κεφαλαίου» που χαρακτηρίζεται από τον θρίαμβο της αστικής τάξης: οικονομική ανάπτυξη, τεχνολογικές καινοτομίες και γενική εξάπλωση του παγκόσμιου εμπορίου. Στη Γαλλία ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης πολιτεύτηκε μετατρέποντας το Παρίσι σε παράδεισο των νεόπλουτων: η μόδα, το πολυκατάστημα, η βιτρίνα του καταστήματος, οι Διεθνείς Εκθέσεις, οι Αυτοκρατορικές Τελετές ήταν κάποια από τα εργαλεία που κατέστησαν το Παρίσι την πόλη όπου «το χρήμα αγόραζε σχεδόν τα πάντα που άξιζε να αγοραστούν» (Χόμπσμπομ).

Η κατασκευή των περίφημων παρισινών βουλευμάτων είχε σε ένα πρώτο επίπεδο ένα πασίγνωστο στρατιωτικό στόχο, τη δυνατότητα άμεσης διείσδυσης του πυροβολικού στο κέντρο της πόλης με στόχο την ευκολότερη καταστολή μελλοντικών εξεγέρσεων. Δυνατότητα την οποία περιόριζαν τα στενά σοκάκια τα οποία προσφέρονταν για την κατασκευή οδοφραγμάτων. Όμως μια βαθύτερη ερμηνεία της κατάστασης αποκαλύπτει ότι ο κύριος λόγος αυτού του μετασχηματισμού ήταν οικονομικός. Η αύξηση των τιμών της γης και των ακινήτων και η συνεπακόλουθη τόνωση της ιδιωτικής οικοδομικής δραστηριότητας στα όρια των βουλευμάτων υπήρξε η βασική επιδίωξη. Ήταν επομένως κυρίως η σχέση ανάμεσα στον δημόσιο χώρο – τα βουλευματα – και στον ιδιωτικό – τα καινούρια καφέ, τα καμπαρέ, τα θέατρα και τα πρώτα εμπορικά κέντρα στα όριά τους – που κατέστησαν τα βουλευματα εργαλεία διείσδυσης του κεφαλαίου στις λαϊκές περιοχές της

γαλλικής πρωτεύουσας και όχι τόσο ο μνημειακός αρχιτεκτονικός τους χαρακτήρας.

Δευτερογενής συνέπεια αυτής της διαδικασίας υπήρξε η μεγαλύτερη ταξική ομογενοποίηση της πόλης, η πρωτοεμφανιζόμενη πόλωση ανάμεσα στις συνοικίες των πλούσιων και των λαϊκών τάξεων. Η αθλιότητα των καταλυμάτων της εργατικής τάξης συνδέεται άμεσα με την έντονη παρουσία της στο δημόσιο χώρο αλλά και στα μικρά καταστήματα που πρόσφεραν φαγητό και ποτό και μετατράπηκαν σε κέντρα κοινωνικοποίησης και πολιτικής συζήτησης. Αυτό διευκόλυνε ιδιαίτερα την έκφραση όλων εκείνων των αντιπολιτευτικών αισθημάτων που κορυφώθηκαν με το ξέσπασμα της Κομμούνας το 1871. Το συμπέρασμα συνεπώς του συγγραφέα είναι ότι στη σχέση μεταξύ δημόσιων, ημι-δημόσιων και ιδιωτικών χώρων πρέπει να εστιάσουμε αν θέλουμε να εξάγουμε συμπεράσματα για τις συνάψεις μεταξύ δημόσιου χώρου και δημόσιας σφαίρας και όχι στις ιδιότητες του δημόσιου χώρου καθαυτού.

Η ανεμπόδιστη κυκλοφορία του κεφαλαίου στους χώρους της πόλης με τη μορφή του χρήματος, των εμπορευμάτων και της εργασίας δεν ήταν η μόνη επιδίωξη της αστικής τάξης. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο χώρος δεν είναι απλά το σύνολο των υλικών μορφοποιήσεων που τον ορίζουν. Αντίθετα ο τρόπος με τον οποίο ο καθένας και όλοι μαζί συλλογικά αποδίδουμε νόημα στους υλικούς αυτούς σχηματισμούς είναι το καθοριστικό στοιχείο. Και η νοηματοδότηση αυτή αποτελεί ένα ακόμη διακύβευμα της πάλης μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας.

David Harvey – Η Πολιτική Οικονομία του Δημόσιου Χώρου

Η ιδέα της «δημόσιας σφαίρας» σαν ένα πεδίο πολιτικής συζήτησης και συμμετοχής και συνεπώς σαν θεμέλιο μιας δημοκρατικής διακυβέρνησης, έχει μια μακρά και ξεχωριστή ιστορία. Το αρχέτυπο της αρχαιοελληνικής αγοράς με την έννοια του φυσικού χώρου εντός του οποίου ενδεχομένως υλοποιείται το δημοκρατικό ιδεώδες, δίνει ισχυρή λαβή στην πολιτική φαντασία. Το αποτέλεσμα είναι να σφυρηλατείται ένα είδος συσχέτισης ή ακόμα και ταύτισης μεταξύ του κατάλληλου σχηματισμού του αστικού δημόσιου χώρου και της πρέπουσας λειτουργίας της δημοκρατικής διακυβέρνησης. Όμως το περιεχόμενο αυτού του συσχετισμού συχνά μένει κενό. Για κάποιους φαίνεται να προσφέρει απλώς μία εύκολα χρησιμοποιούμενη μεταφορά, καθώς με την εμφάνιση του ίντερνετ και την κατασκευή εικονικών κοινοτήτων, η φυσική υλικότητα της χωρικής οργάνωσης ακούγεται εκτός θέματος. Άλλοι θα ρωτούσαν πιο συγκεκριμένα πώς θα μπορούσε ποτέ να ενθαρρυνθεί η πολιτική συμμετοχή σε ένα αστικό σύμπαν αποτελούμενο από απομονωμένα προάστια, περιτοιχισμένες κοινότητες, ιδιωτικοποιημένους χώρους, επιτηρούμενα μεγάλα εμπορικά κέντρα και οδούς στα κέντρα των πόλεων που εποπτεύονται – χάρη σε μια σκιώδη μορφή διακυβέρνησης που αυτή την εποχή στις πόλεις των ΗΠΑ αποκαλείται «επιχειρηματικός συνεταιρισμός» – από βιντεοκάμερες τοποθετημένες σε κάθε γωνία.

Ενώ μπορεί να αποδειχθεί αδύνατον να γίνει ξεκάθαρη η σχέση μεταξύ της φυσικής υπόστασης του αστικού δημόσιου χώρου και των πολιτικών της δημόσιας σφαίρας με οποιαδήποτε ακρίβεια, υπάρχουν, θεωρώ, κάποια ισχυρά σημεία σύνδεσης μεταξύ τους. Άλλωστε σε τελική ανάλυση η αστική εμπειρία δεν είναι κενή περιεχομένου, και μεγάλο μέρος από ότι αφομοιώνουμε από την καθημερινή ζωή στην πόλη – η μεγάλη πορεία από τα προάστια στο κέντρο και αντίστροφα, το σπρώξιμο του πλήθους στο μετρό, η μονοτονία των μεγάλων εμπορικών κέντρων, η κομψότητα ή η μεγαλοπρέπεια συγκεκριμένων μορφών της αστικής αρχιτεκτονικής, οι επαίτες στα πεζοδρόμια ή η γαλήνη και η ομορφιά ενός αστικού πάρκου – ασφαλώς και έχει κάποιο είδος επιρροής στο πώς τοποθετούμαστε στον κόσμο και πώς σκεφτόμαστε και δρούμε πολιτικά μέσα σ' αυτόν. Αντιστρόφως, οι σταθερά συγκροτημένοι τρόποι με τους οποίους συλλαμβάνουμε την πραγματικότητα, φιλτράρουν το πόσο ανοιχτοί είμαστε και καθοδηγούν τις ερμηνείες που δίνουμε στην αστική εμπειρία. Αν, για παράδειγμα, οι κάτοικοι των προαστίων αναλωθούν σε έναν θανάσιμο φόβο για το μέρος που αποκαλείται «κέντρο της πόλης» και επομένως το αποφεύγουν σαν επιδημία πανώλης, τότε όχι μόνο θα αναπτύξουν μία υλικής φύσεως άγνοια αυτού του χώρου, ενώ θα συντηρούν στερεότυπες εικόνες για το περιεχόμενό του, αλλά παράλληλα θα περιορίσουν και τις προοπτικές οποιουδήποτε είδους πολιτικής συμμαχίας μεταξύ των συμφερόντων των κατοίκων της πόλης και των προαστίων. Αν οι κάτοικοι του κέντρου της πόλης θεωρούν τη ζωή στα προάστια επίπεδη, ανιαρή και ομογενοποιημένη, τότε και αυτοί με τη σειρά τους είναι λιγότερο πιθανό να υποστηρίξουν ένθερμα αιτήματα που βρίσκονται στην ημερήσια διάταξη των ομολόγων τους που κατοικούν στα προάστια. Υπάρχει συνεπώς μια ενδιαφέρουσα ανάμειξη κοινωνικών και γεωγραφικών προσλήψεων, προσδοκιών και υλικών συνθηκών εν δράση, που απαιτείται να ξεδιπλωθούν, αν πρόκειται να συλλογιζόμαστε πιο πειστικά γύρω από το πώς ο αστικός σχεδιασμός γενικότερα και ο σχηματισμός του αστικού δημόσιου χώρου πιο συγκεκριμένα, ενδέχεται να επηρεάζουν τις πολιτικές στη δημόσια σφαίρα.

Μία ή δύο μελέτες περίπτωσης για αυτό το θέμα μπορεί υπό αυτή την οπτική να είναι βοηθητικές. Έτσι εδώ ασχολούμαι με το συγκεκριμένο παράδειγμα του πώς η ριζική αναδιοργάνωση του δημόσιου χώρου στο Παρίσι κατά τη διάρκεια της Δεύτερης Γαλλικής Αυτοκρατορίας μπορεί να είχε, άμεσα ή έμμεσα, πολιτικές συνέπειες. Επιλέγω αυτή την περίπτωση εν μέρει επειδή είμαι αρκετά εξοικειωμένος μαζί της και επειδή έχω συχνά συλλογιστεί, εμπνεόμενος από μία ευρεία γκάμα διεισδυτικών σχολιαστών όπως ο Βάλτερ Μπένγιαμιν, ο Ρίτσαρντ Σέννεττ, ο Μάρσαλ Μπέρμαν και ο Τ.Τζ.Κλαρκ, τα πολιτικά αποτελέσματα και τις σημασίες των έργων του Ωσμάν. Αλλά η περίπτωση έχει επίσης το πλεονέκτημα να είναι κατά κάποιο τρόπο εμβληματική. Ο Ρόμπερτ Μόουζες, μετά από όλα αυτά, μελέτησε τα έργα του Ωσμάν πολύ προσεκτικά και χρησιμοποίησε αυτά που εξέλαβε ως τα πλεονεκτήματά τους, σαν πρότυπο των δραστηριοτήτων του για τον μετασχηματισμό της Νέας Υόρκης – επίσης αντέγραψε κάποιες από τις τακτικές του Ωσμάν και, τουλάχιστον στα μάτια κάποιων ανθρώπων, επανέλαβε κάποια από τα πιο στυγερά του λάθη.

Εικόνα 1: Ο βαρόνος Ζορζ Εζεν Ωσμάν

Εκκινώ από την μελέτη ενός πεζού ποιήματος του Μπωντλαίρ με τον τίτλο «τα μάτια των φτωχών», επειδή συμπυκνώνει μια ολόκληρη σειρά θεμάτων και αντιφάσεων που συνόδευσαν τις παρεμβάσεις του Ωσμάν. Ο Μπωντλαίρ ξεκινάει το ποίημα ερωτώντας της ερωμένη του αν καταλαβαίνει γιατί ξαφνικά την μισεί. Κατά τη διάρκεια ολόκληρης της ημέρας, λέει, μοιράστηκαν τις σκέψεις τους και τα αισθήματά τους με την έσχατη οικειότητα, σχεδόν σαν να ήταν ένα. Και τότε,

Το βράδυ, λίγο κουρασμένη, θέλησες να καθίσουμε μπροστά από ένα καινούριο καφέ, στην γωνία ενός νέου βουλευβάρτου, που παρά τα ακόμη σκορπισμένα οικοδομικά υλικά, ήδη αποκάλυπτε ένδοξα την ημιτελή του μεγαλοπρέπεια. Το καφέ αστραποβολούσε. Οι λάμπες φωταερίου άπλωναν όλη την ζεστασιά των εγκαινίων και φώτιζαν με όλη τους την ισχύ την εκτυφλωτική λευκότητα των τοίχων, τις ακτινοβόλες επιφάνειες των καθρεπτών, τις χρυσές κορνίζες ... τις νύμφες και τις θεές που κουβαλούσαν στα κεφάλια τους φρούτα, πατέ και θηράματα ... όλη η ιστορία και όλη η μυθολογία προσφορά στην υπηρεσία της λαιμαργίας.

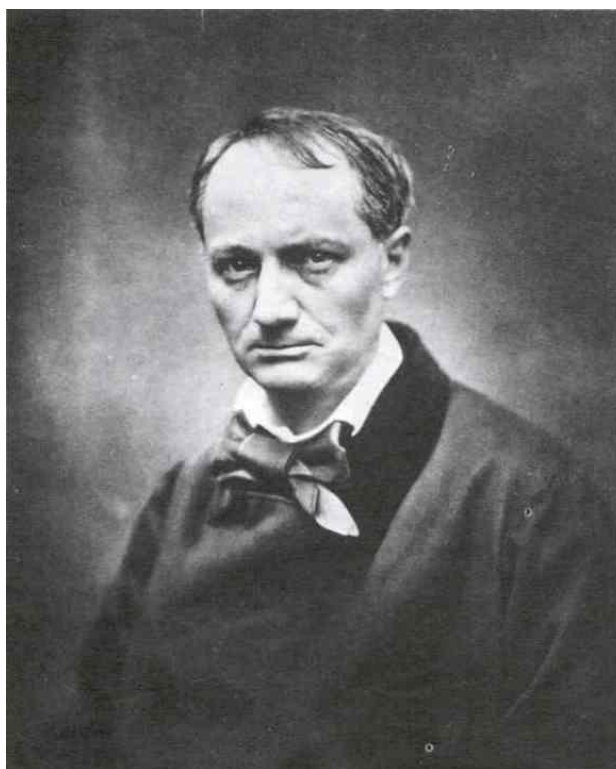
Στο δρόμο ακριβώς μπροστά μας, στέκονταν όρθιος ένας άξιος άνδρας γύρω στα σαράντα, με κουρασμένο πρόσωπο και γκριζα γένια, κρατώντας από το ένα χέρι ένα μικρό αγόρι και κουβαλώντας στο άλλο ένα ακόμα μικρότερο, πολύ αδύναμο για να περπατήσει. Έκανε τη νταντά και είχε βγάλει τα παιδιά έξω για να πάρουν το βραδινό τους αέρα. Όλοι φορούσαν κουρέλια. Τα τρία

πρόσωπα ήταν ασυνήθιστα σοβαρά και εκείνα τα έξι μάτια είχαν καρφωθεί πάνω στο καινούριο καφέ με ισότιμο θαυμασμό, διαφορετικής όμως απόχρωσης ανάλογα με την ηλικία.

Τα μάτια του πατέρα έλεγαν: «Τι όμορφο που είναι! Τι όμορφο που είναι! Θα έλεγε κανείς ότι όλο το χρυσάφι του φτωχού μας κόσμου χρωματίζει αυτούς τους τοίχους.» – Τα μάτια του μικρού αγοριού: «Τι όμορφο που είναι! Τι όμορφο που είναι! Είναι όμως ένα μέρος που η είσοδος επιτρέπεται μόνο σε κόσμο που δεν είναι σαν εμάς.» – Όσο για τα μάτια του μικρότερου, αυτά ήταν τόσο μαγεμένα που δεν μπορούσαν να εκφράσουν τίποτα πέρα από άμυαλη και βαθύτατη χαρά.

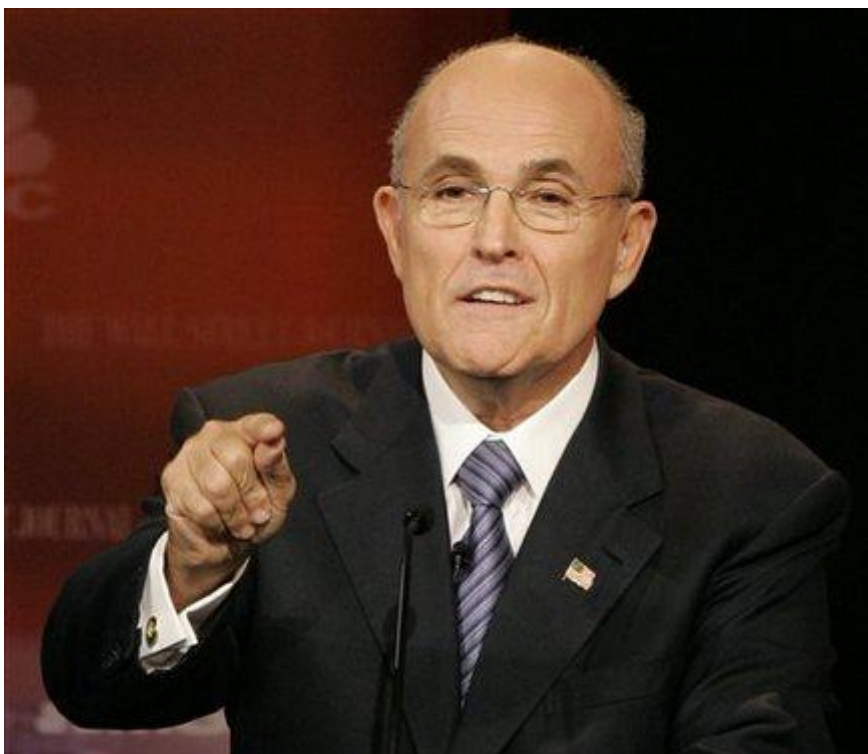
Οι τροβαδούροι λένε ότι η ευχαρίστηση εξευγενίζει την ψυχή και μαλακώνει την καρδιά. Και τα τραγούδια είχαν δίκιο εκείνο το βράδυ σε ότι αφορά εμένα. Όχι μόνο είχα συγκινηθεί από εκείνη την οικογένεια ματιών, αλλά ένιωθα και κάποια ντροπή για τα ποτήρια και τα μπουκάλια μας, που ήταν πολύ μεγάλα για τη δίψα μας. Γύρισα το βλέμμα μου στο δικό σου, ακριβή μου αγάπη, για να διαβάσω εκεί τις σκέψεις μου. Βυθιζόμουνα μέσα στα μάτια σου τα τόσο όμορφα και τόσο αλλόκοτα γλυκά, μέσα στα πράσινα μάτια σου, που κατοικούνται από το καπρίτσιο και εμπνέονται από τη Σελήνη, όταν μου είπες: «Αυτοί οι άνθρωποι μου είναι ανυπόφοροι με αυτά τα ορθάνοιχτα μάτια τους σαν τις πόρτες της καρότσας. Δεν μπορείς να ζητήσεις από τον μαιτρ του καφέ να τους διώξει από 'δω;»

Πόσο δύσκολο είναι να σε καταλάβω, αγαπημένε μου άγγελε, και πόσο αμεταβίβαστες είναι οι σκέψεις, ακόμα και ανάμεσα σε ανθρώπους που αγαπιούνται.

Εικόνα 2: Ο ποιητής και πεζογράφος Σαρλ Μπωντλαίρ.

Αυτό που είναι τόσο αξιοσημείωτο σε αυτό το πεζό ποίημα, δεν είναι μόνο ο τρόπος με τον οποίο περιγράφει τον διαμφισβητούμενο χαρακτήρα του δημόσιου χώρου και τις έμφυτες πορώδεις ιδιότητες του ορίου μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού χώρου – ο δεύτερος περιλαμβάνει και τις σκέψεις του εραστή που προκαλούν μία ερωτική φιλονικία – αλλά και πώς παράγει μια αίσθηση ενός χώρου, όπου αμφιβολίες γύρω από την ιδιοκτησία, την αισθητική, τις κοινωνικές σχέσεις – πιο συγκεκριμένα αυτές της κοινωνικής τάξης και του φύλου – και η πολιτική οικονομία της καθημερινής ζωής συγκρούονται. Αξίζει παρεμπιπτόντως να προσέξουμε πόσο εύκολα είναι δυνατόν, τόσο το συμβάν όσο και τα διάφορα αισθήματα που εκφράζονται, να μεταφερθούν από το Παρίσι του 1860, σε ένα π.χ. καφέ της ανώτερης τάξης στη Νέα Υόρκη του 1990 – «όλη η ιστορία και όλη η μυθολογία προσφορά στην υπηρεσία της λαιμαργίας» συχνά φαίνεται μια πολύ κατάλληλη έκφραση για να περιγράψει το ντεκόρ – παρόλο που σε αυτή την περίπτωση θα ήταν ο Δήμαρχος Τζουλιάνι που θα καλούνταν στη θέση του «μαιτρ» να διώξει μακριά την φτωχή οικογένεια – όπως πράγματι έκανε με πολλούς από τους άστεγους.

Εικόνα 3: Ο νεοσυντηρητικός δήμαρχος της Νέας Υόρκης Ρούντολφ Τζουλιάνι, που εφάρμοσε το δόγμα της «μηδενικής ανοχής» απέναντι στην μικροπαραβατικότητα κατά τη διάρκεια της δημαρχίας του (1994 – 2001).

Πολύ απλά η αναμόρφωση του Παρισιού που ανέλαβε ο Ωσμάν υπήρχε ήδη σε πολύ μεγάλο βαθμό στις συνειδήσεις των ανθρώπων – και αυτή δεν είναι σε καμία περίπτωση η μοναδική στιγμή που τα νέα βουλεβάρτα εμφανίζονται απειλητικά στο έργο του Μπωντλαίρ. Και αν είναι να κρίνουμε από τα συναισθήματα που εκφράζονται, οι πολιτικές αντιδράσεις απέναντί τους ήταν διφορούμενες. Ένα νέο βουλεβάρτο, φαινομενικά ένας δημόσιος χώρος, αποτελεί το σκηνικό υπόβαθρο του ποιήματος. Όμως το δικαίωμα στη χρησιμοποίησή του αμφισβητείται από την ερωμένη του ποιητή, η οποία

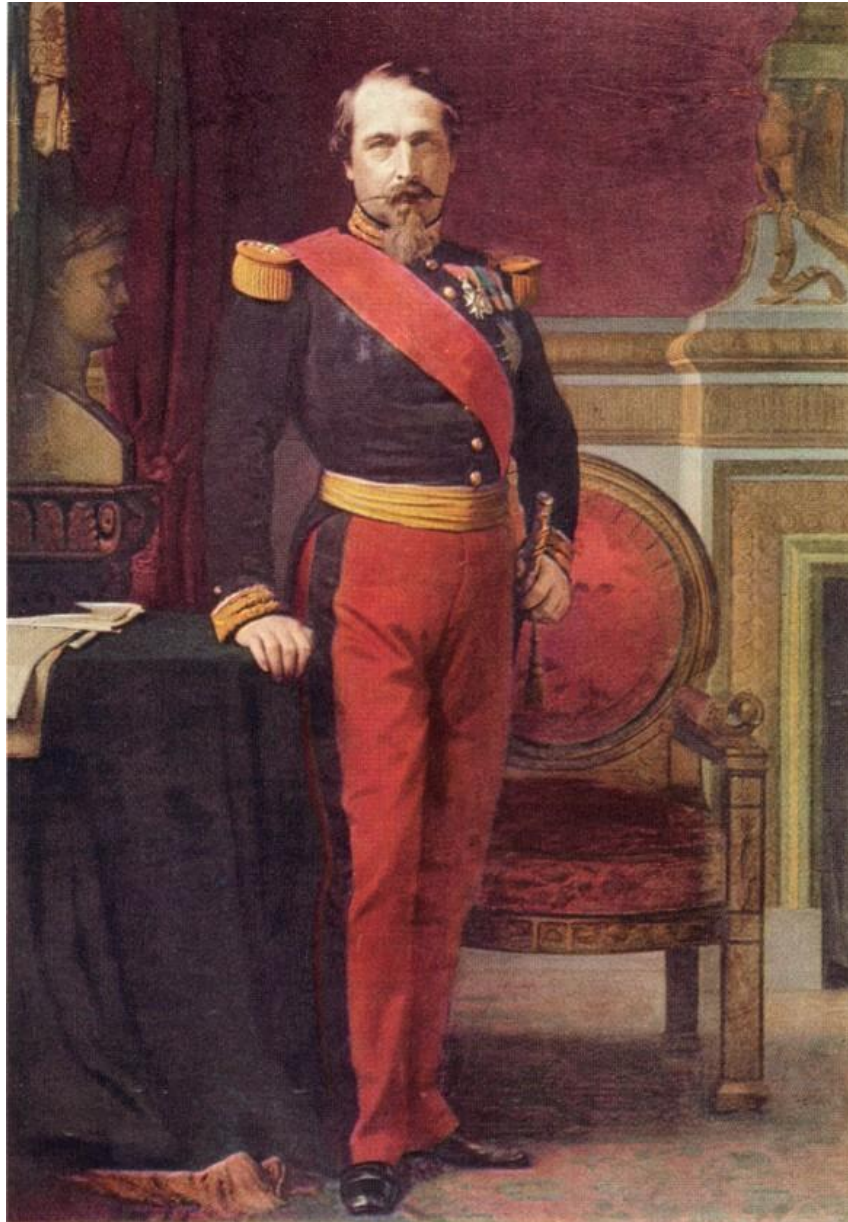
επιθυμεί κάποιος να διεκδικήσει δικαιώματα ιδιοκτησίας σε αυτό και να ελέγχει τις χρήσεις του. Το καφέ από την άλλη δεν είναι ένας απολύτως ιδιωτικός χώρος· είναι περισσότερο ένας χώρος που επιτρέπει την ύπαρξη ενός επιλεγμένου κοινού για εμπορικούς και καταναλωτικούς σκοπούς. Η οικογένεια των φτωχών τον συλλαμβάνει σαν ένα χώρο που τους αποκλείει, αντιλαμβανόμενοι υποκειμενικά τον χρυσό στον διάκοσμο σαν να τον έχουν σφετεριστεί από τους ίδιους. Το καφέ προβάλλει μία φωταγωγημένη εικόνα προς τα έξω στον δημόσιο χώρο, σαν να ξεχύνεται προς το πεζοδρόμιο. Οι φτωχοί δεν μπορούν ούτε να την αποφύγουν ούτε να την αγνοήσουν. Είναι υποχρεωμένοι να την αντιμετωπίσουν, για τους ίδιους ακριβώς λόγους για τους οποίους οι πελάτες του καφέ δεν μπορούν με τη σειρά τους να αποφύγουν να βλέπουν τους φτωχούς. Το πορώδες του ορίου σχηματίζει μία ζώνη εκπληκτικής και ενδεχομένως αντιπαραθετικής επαφής.

Εικόνα 4: Τυπικό παρισινό βουλεβάρτο.

Τι ήταν λοιπόν αυτός ο δημόσιος χώρος, το βουλεβάρτο, και πώς εμφανίστηκε; Κάθε ένας στο Παρίσι στον καιρό του Μπωντλαίρ ήταν φυσικά απολύτως ενήμερος ότι στα προϋπάρχοντα βουλεβάρτα έτρεξε το αίμα των εργατών κατά τη διάρκεια των σφαγών του Ιουνίου του 1848. Τα δίκαια αυτών που περίμεναν μια κοινωνικού χαρακτήρα δημοκρατία, μια πολιτεία τροφό – σε αντιπαραθέση με τα δίκαια όσων επιζητούσαν μια δημοκρατία σε καθαρά πολιτικό επίπεδο – είχαν αποκρουστεί με την βία πάνω στα βουλεβάρτα και μετά από αυτό η πρόσβασή τους στη δημόσια σφαίρα της πολιτικής είχε περιοριστεί αυστηρά. Υπήρχαν εκείνη την εποχή πολλοί – όπως και τώρα – που θεωρούσαν τα νέα βουλεβάρτα χώρους κατασκευασμένους για στρατιωτικούς σκοπούς, με στόχο την επίβλεψη και τον έλεγχο. Η κατασκευή των νέων βουλεβάρτων κατά τη διάρκεια της Δεύτερης Αυτοκρατορίας θεωρήθηκε στρατηγική, σχεδιασμένη για να

επιτρέπει την ελεύθερη ανάπτυξη γραμμών πυρός και την παράκαμψη των δυσπρόσβλητων οδοφραγμάτων που ανυψώθηκαν στους στενούς ελικοειδείς δρόμους και έκαναν την στρατιωτική καταστολή του 1848 τόσο δύσκολη. Το στρατιωτικό πραξικόπημα που εγκαθίδρυσε τη Δεύτερη Γαλλική Αυτοκρατορία το 1851 πρώτα πήρε υπό τον έλεγχό του τα βουλευτάρια. Τα νέα βουλευτάρια ερμηνεύτηκαν σαν δημόσιοι χώροι που διευκολύνουν την κρατική προστασία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας της αστικής τάξης. Δεν θα έπρεπε επομένως να είναι ανοιχτά σε όσους ενδέχεται να προκαλέσουν – η ακόμη και μόνο να φαίνεται ότι προκαλούν με την σημασία των κουρελιών που φοράνε – την αστική κοινωνική τάξη.

Εικόνα 5: Ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης, ανιψιός του Μεγάλου Ναπολέοντα, στέφθηκε Αυτοκράτορας της Γαλλίας μετά από πραξικόπημα στις 2 Δεκεμβρίου του 1851 με το όνομα Ναπολέον Γ'. Ο Μαρξ συνέκρινε το πραξικόπημα του Λουδοβίκου με το αντίστοιχο ιστορικό πραξικόπημα του Μεγάλου Ναπολέοντα της 18ης Μπρυμαίρ 1793 για να αποφανθεί ότι η ιστορία επαναλαμβάνεται σαν φάρσα.

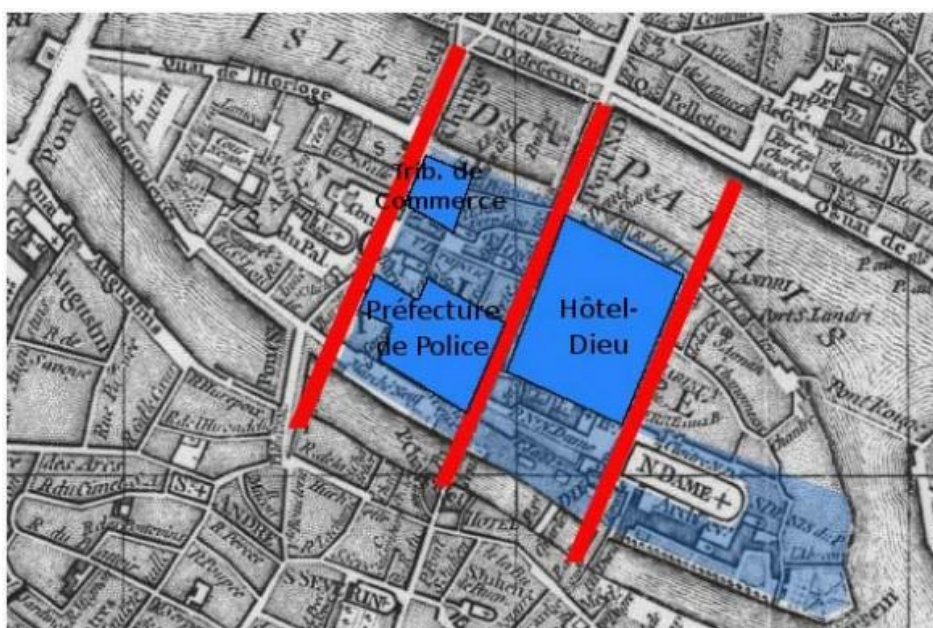

Η στρατιωτική κυριαρχία δεν ήταν πάντως παρά μόνο μια δευτερεύουσα πλευρά της κατασκευής των νέων βουλευμάτων. Κατά πρώτο λόγο πρόκειται για δημόσιες επενδύσεις σχεδιασμένες για να προωθήσουν τα ιδιωτικά κέρδη μετά την εμφάνιση της σοβαρής οικονομικής ύφεσης της περιόδου 1847 – 1849. Χρηματοδοτούμενα από το έλλειμμα, υπήρξαν μια εκδήλωση αυτού που αργότερα έγινε γνωστό σαν μίγμα πολιτικού και στρατιωτικού κεϋνσιανισμού. Σαν τέτοιο έκανε πολλά για να αναζωογονήσει την οικονομία και να αυξήσει τις αξίες της ιδιωτικής ιδιοκτησίας τόσο άμεσα, όσο και έμμεσα. Οι ιδιοκτήτες γης και ακίνητης περιουσίας, κάποιοι από τους οποίους στην αρχή αντιστάθηκαν στις απαλλοτριώσεις, άρχισαν όλο και πιο πολύ να τις ευνοούν, όσο η Δεύτερη Αυτοκρατορία προχωρούσε – εν μέρει διότι κατάφερναν να διογκώνουν τις τιμές της γης και των ακινήτων για δικό τους όφελος. Η σημασία των νέων δημόσιων χώρων εξαρτιόταν ξεκάθαρα σε μεγάλο βαθμό από τα ιδιωτικά συμφέροντα που την υποστήριζαν, όπως αυτά των γαιοκτημόνων, των κατασκευαστών, των εργαζομένων στις κατασκευές και των εμπόρων όλων των ειδών.

Υπήρχε όμως μία σειρά από δευτερογενείς συνέπειες, οι οποίες είχαν ισχυρό απόηχο σε ότι αφορά την πολιτική στη δημόσια σφαίρα, και είναι αυτή η διαδοχή δευτερογενών συνεπειών, στις οποίες επιθυμώ εδώ να εστιάσω πιο προσεκτικά. Όλο και περισσότερο, όπως σημειώνει ο Ρίτσαρντ Σέννεττ, το «δικαίωμα στην πόλη» κατέληγε ένα προνόμιο της αστικής τάξης. Ο κοινωνικός έλεγχος και η επιτήρηση για το ποιοι αποτελούνε – ή δεν αποτελούνε – το «κοινό» στο οποίο η πόλη απευθύνεται προχωρούσαν αναλόγως. Η επιβεβαίωση του χαρακτήρα των νέων δημόσιων χώρων – δηλαδή η μεγαλοπρέπεια που επιδείκνυαν τα βουλευματα – εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τον έλεγχο των ιδιωτικών λειτουργιών και δραστηριοτήτων που ελάμβαναν χώρα στα όριά τους. Ο Ωσμάν έθεσε σε εφαρμογή μια διαδικασία «μπουρζουαδοποίησης» του κέντρου της πόλης, η οποία συνεχίστηκε για πολύ καιρό μετά. Επιχείρησε να εκδιώξει τις μεταποιητικές δραστηριότητες – και πιο συγκεκριμένα τις οχλούσες όπως η βυρσοδεψία – και την συνδεδεμένη μαζί τους εργατική τάξη, που συχνά βρίσκονταν στο επίκεντρο κάθε πολιτικής ανταρσίας, από το κέντρο της πόλης. Υπαγόρευσε αυστηρά κριτήρια στον σχεδιασμό και την μορφολογία, τόσο των δημόσιων όσο και των ιδιωτικών κατασκευών πάνω και γύρω από τα βουλευματα – που είχαν διαρκή επίδραση στην αρχιτεκτονική και γενικότερα στην αισθητική του Παρισιού. Κάθε ιδιωτική δραστηριότητα εξαναγκάστηκε να τεθεί στην υπηρεσία του πολιτικού στόχου, που ήταν ο σχηματισμός ενός συγκεκριμένου είδους δημόσιου χώρου ο οποίος αντανάκλούσε το αυτοκρατορικό μεγαλείο, την στρατιωτική προστασία και τον πλούτο και την αφθονία της αστικής τάξης. Ο Ωσμάν επιδίωξε να καταστήσει τους ιδιωτικούς και τους δημόσιους χώρους του Παρισιού αμοιβαία αλληλοϋποστηριζόμενους. Όμως αυτό το έκανε με ταξικούς όρους – όπως συνέβη πρόσφατα και στην αναδιοργάνωση της πλατείας Τάιμς της Νέας Υόρκης. Αυτή είναι ολοφάνερα και η κατάσταση που περιγράφει ο Μπωντλαίρ: παρόλο που είναι ακόμη υπό κατασκευή, το βουλευματο είναι γεμάτο μεγαλοπρέπεια, αντανάκλώντας και τη λαμπρότητα της διακόσμησης του καφέ. Το καφέ – ένας χώρος αποκλειστικά εμπορικός – και το βουλευματο – ο δημόσιος χώρος – σχηματίζουν ένα συμβιωτικό σύνολο, στο οποίο κάθε στοιχείο επιβεβαιώνει τον χαρακτήρα του άλλου. Όμως αυτό συνεπάγεται ότι ο δημόσιος χώρος πρέπει να ελέγχεται

καταλλήλως. Ο φτωχός, αδιάφορο πόσο «άξιος» είναι, πρέπει να αποκλείεται από αυτόν, ακριβώς όπως και από το καφέ.

Όμως τι μπορεί να σημαίνει αυτό, πολιτικά και κοινωνικά, είτε γι' αυτούς που νιώθουν ευπρόσδεκτοι, είτε γι' αυτούς που αποκλείονται – όπως η οικογένεια των φτωχών στην αφήγηση του Μπωντλαίρ – από τέτοιους δημόσιους χώρους; Με ποιους τρόπους η εμπειρία τέτοιων υψηλού καλλιτεχνικού ύφους αλλά και εντατικού ελέγχου δημόσιων χώρων, αλλάζει την συναίσθηση, τους τρόπους σκέψης, ακόμα και τις πολιτικές δυνατότητες στη δημόσια σφαίρα; Και γιατί άραγε οι δύο ερωτευμένοι αντιδρούν τόσο διαφορετικά στο σκηνικό που εκτυλίσσεται μπροστά τους;

Εικόνες 6 και 7: Δείγμα των παρεμβάσεων του βαρόνου Ωσμάν στον αστικό ιστό του παρισινού κέντρου.

Ο Σέννεττ, στο βιβλίο του «Η τυραννία της οικειότητας» παραθέτει μια ιδιαίτερη επεξήγηση σε τέτοιου τύπου ερωτήματα:

Κατά τη διάρκεια της ανάπλασης της πόλης από τον Ωσμάν τις δεκαετίες του 1850 και του 1860, η ανάμιξη των κοινωνικών τάξεων μέσα στις γειτονιές μειώθηκε μέσω του σχεδιασμού. Οποιαδήποτε ετερογένεια δημιουργήθηκε αυθόρμητα μέσω της υποδιαίρεσης των ιδιωτικών κατοικιών σε διαμερίσματα κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του αιώνα, τώρα αντικρούονταν από μια προσπάθεια να μετατραπούν οι γειτονιές σε ομογενείς οικονομικές μονάδες: όσοι επενδύουν σε νέες κατασκευές και σε ανακαινίσεις παλαιών, βρίσκουν αυτή την ομοιογένεια ορθολογιστική, με την έννοια ότι έτσι ξέρουν ακριβώς σε τι είδους περιοχές τοποθετούν τα κεφάλαιά τους. Μία οικολογία των καρτιέ – των Παρισινών γειτονιών – με την μορφή μιας οικολογίας των κοινωνικών τάξεων: αυτό ήταν το νέο τείχος που ύψωσε ο Ωσμάν ανάμεσα στους πολίτες της πόλης αλλά και γύρω από την ίδια την πόλη ... Αυτό άλλαξε τους ίδιους τους όρους του τοπικισμού και του κοσμοπολιτισμού ...

Η ερωμένη του Μπωντλαίρ εκφράζει συναισθήματα συνεπή με αυτούς τους αλλαγμένους όρους. Προσδοκά ταξική ομοιογένεια στον δημόσιο χώρο. Αυτό ακριβώς άλλωστε αντιπροσωπεύουν τα νέα βουλεβάρτα. Οι προδομένες της προσδοκίες βρίσκονται πίσω από την βιαιότητα της αντίδρασής της. Ο Μπωντλαίρ από την άλλη φαίνεται να βρίσκεται ακόμη στο παλιό Παρίσι, που τόσο λαμπρά περιγράφεται από τον Μπαλζάκ, και αναπαρίσταται από την διάσημη εικονογράφηση ενός τυπικού κτιρίου διαμερισμάτων της εποχής, όπου το ισόγειο καταλαμβάνεται από έμπορους και τεχνίτες, ο πρώτος όροφος κατοικείται από πλούσιους αστούς ή ακόμα και αριστοκράτες, ο τρίτος από σεβάσιμους κληρικούς και γραφειοκράτες της κυβέρνησης, ο τέταρτος από οικογένειες της εργατικής τάξης ενώ οι υψηλότεροι όροφοι κατοικούνται από λιμοκτονούντες καλλιτέχνες, φοιτητές και φτωχούς. Οι απρόσμενες διαταξικές συναντήσεις δεν είναι μόνο αναμενόμενες αλλά και εκτιμούνται ως κομμάτι της αστικής εμπειρίας. Πολλοί ένιωσαν ότι ο διαχωρισμός ο οποίος εγκαθιδρύθηκε κατά τη διάρκεια της Δεύτερης Αυτοκρατορίας είχε επιβλαβή πολιτικά αποτελέσματα, καθότι η αστική τάξη έχασε πια την επαφή με τις κατώτερες τάξεις, και επομένως χάθηκε και κάθε αίσθηση υποχρέωσης και ηθικής επιρροής στις τάξεις αυτές. Τα μπουκάλια και τα ποτήρια του Μπωντλαίρ που ήταν «πολύ μεγάλα για την δίψα μας» ανταποκρίνονται ακριβώς στην αίσθηση αυτής της υποχρέωσης και αντανακλούν πως οι φτωχοί βλέπουν όλο τους τον χρυσό πάνω στους τοίχους του καφέ. Με σύγχρονους όρους η ερωμένη του Μπωντλαίρ επιθυμεί την ασφάλεια μιας περιτοιχισμένης κοινότητας, ενώ εκείνος εκτιμά την ανάμιξη και την ποικιλία μιας πολυπολιτισμικής και ταξικά ποικιλόχρωμης αστικής εμπειρίας. Για εκείνη πρόκειται ακριβώς για αυτό το είδος απρόσμενης συνάντησης που μια γυναίκα της αστικής τάξης θα φοβόταν – και εδώ η διάκριση σε σχέση με το φύλο είναι εντυπωσιακή. Οι πλούσιοι κάτοικοι της Νέας Υόρκης, και ειδικά οι γυναίκες, αισθάνονται παρόμοια ευγνωμοσύνη στο πρόσωπο του δήμαρχου Τζουλιάνι, που απομάκρυνε τους άστεγους και τους επαίτες από τις διαδρομές τους καθ' οδόν προς τις μπουτίκ του κέντρου του Μανχάτταν.

Ο Τ.Τζ.Κλαρκ, στο βιβλίο του «Η ζωγραφική της μοντέρνας ζωής», μας παρέχει μια άλλη οπτική της αποπολιτικοποίησης που απορρέει από την «ωσμανοποίηση» του Παρισιού. Αυτή η διαδικασία μπορεί να έφερε τον εκσυγχρονισμό στο Παρίσι, αλλά επίσης παρείχε και «ένα πλαίσιο αναφοράς εντός του οποίου μία άλλη διευθέτηση της ζωής στην πόλη – μια διευθέτηση χωρίς νοητικές αναπαραστάσεις της πόλης – θα μπορούσε να υπάρξει». Ο Κλαρκ ισχυρίζεται ότι το κεφάλαιο

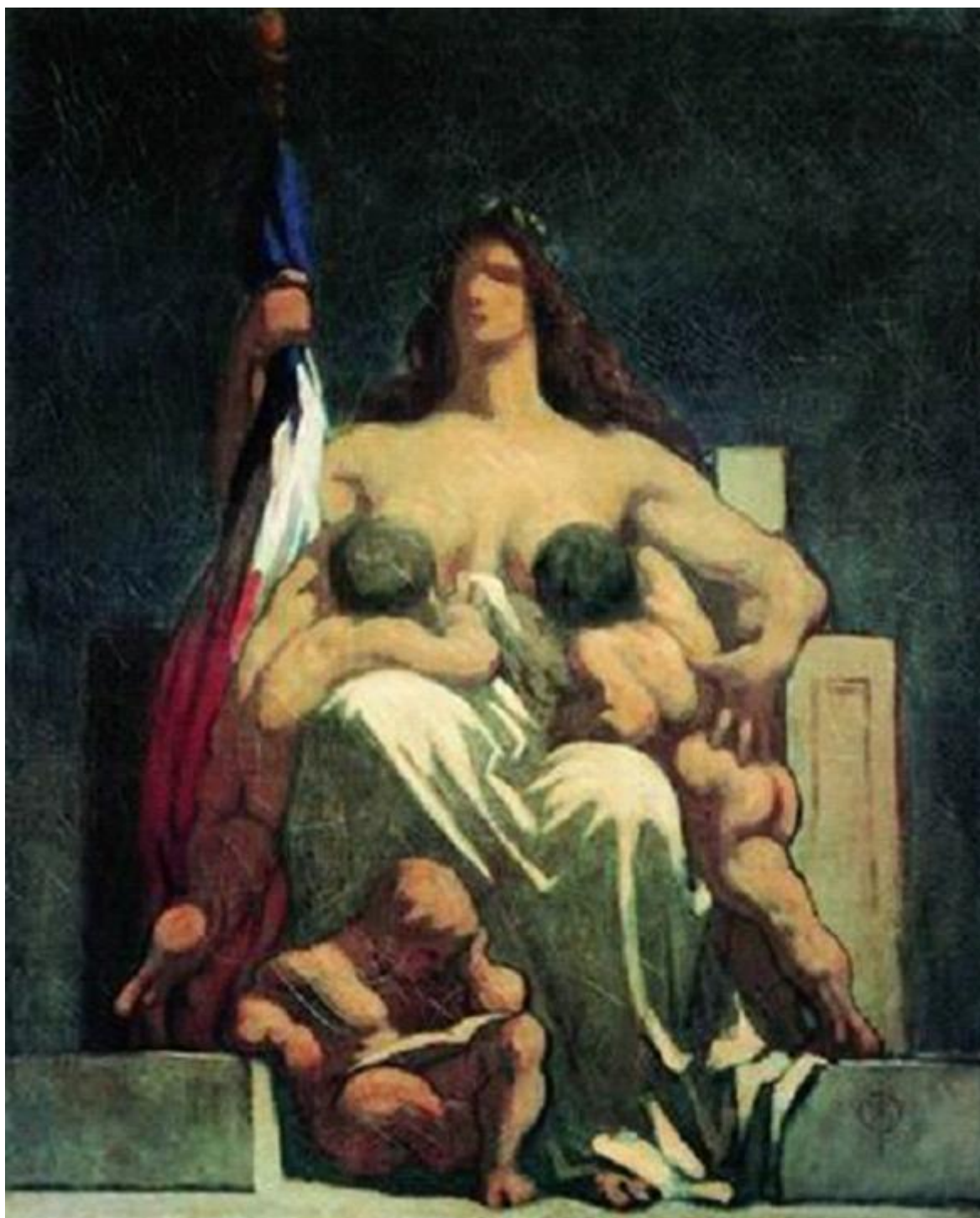
δεν χρειάζεται να διαθέτει μια απεικόνιση του εαυτού του υλοποιημένη στο έδαφος με τούβλα και σοβά, ή εγγεγραμμένη στον νου των κατοίκων της πόλης σαν χάρτης ... Θα προτιμούσε η πόλη να μην έχει αναπαράσταση – να μην έχει μορφή, να μην είναι καταδεκτική στη φαντασία, σε αναγνώσεις και παρερμηνείες, σε σύγκρουση μεταξύ αντιτιθέμενων αξιώσεων που αφορούν τον χώρο της – έτσι ώστε να μπορεί να κάνει μαζική παραγωγή δικών του αναπαραστάσεων, που θα τοποθετηθούν στην θέση αυτών που καταστρέφει.

Η νέα αναπαράσταση ήταν αυτή του «θεάματος». Η ανακατασκευή του Παρισιού από τον Ωσμάν, γράφει ο Κλαρκ, «ήταν θεαματική με την πιο καταπιεστική έννοια του όρου.» Η επιστράτευση του θεάματος και της λαμπρότητας των βουλεβάρτων με τα φωτεινά καφέ, στόχευε στο να αποκρύψει τα θεμέλια των ταξικών σχέσεων, και γι' αυτό η παρουσία της φτωχής οικογένειας εκεί προκαλεί τέτοιο σοκ. Το θέαμα «δεν ήταν μια ουδέτερη μορφή η οποία συνέβη τυχαία στον καπιταλισμό` ήταν μια μορφή του ίδιου του κεφαλαίου, και μάλιστα μία από τις πιο αποτελεσματικές.» Η ωσμανοποίηση υπήρξε μία απόπειρα να τοποθετηθεί μια εικόνα «στη θέση μια πόλης η οποία είχε απολέσει τα παλιά της μέσα αναπαράστασης.» Αυτό που είχε απολεσθεί ήταν η ιδέα της πόλης σαν ένα πρότυπο κοινωνικοποίησης, σαν μία δυνητική τοποθεσία για την κατασκευή ουτοπικών ονείρων μιας καλύτερης κοινωνικής ρύθμισης. «Οι τρόποι της πολιτικής, οικονομικής και ιδεολογικής αναπαράστασης μέσω των οποίων η πόλη είχε κάποτε κατασκευαστεί, σαν μια τυχαία μονάδα εντός και διαμέσου άλλων κοινωνικών πρακτικών», είχαν εν μέρει διαλυθεί από την καταστολή του 1848. Όμως είχαν από τότε περαιτέρω εξουδετερωθεί, υπό την καταλυτική ισχύ του θεάματος. Από την στιγμή που η πόλη αναπαρίσταται από το κεφάλαιο σαν θέαμα, μπορεί μόνο να καταναλωθεί παθητικά αντί να σχεδιαστεί ενεργητικά από τις μάζες, κυρίως μέσω της συμμετοχής τους στην πολιτική. Υπό την προηγούμενη κοινωνική διευθέτηση, η πόλη υπήρξε «ένας ορίζοντας δυνατών συλλογικών δράσεων και ερμηνειών». Όμως, όπως συμπεραίνει ο Κλαρκ, «όλοι αυτοί οι ορίζοντες πρέπει να καταστούν αόρατοι στις κοινωνίες που οργανώνονται υπό την αιγίδα του εμπορεύματος».

Θα είχα άδικο, νομίζω, αν υποστήριζα ότι υπήρξε μια πλήρης και ριζική ρήξη στο επίπεδο των πολιτικών αρχέτυπων μετά το 1848. Μετά την «αστική» Ιουλιανή επανάσταση του 1830, η έμφαση μετατοπίστηκε από την βασιλική αυλή στο βουλεβάρτο. Όμως μόνο το βουλεβάρτο των Καπουτσιώνων, και ειδικότερα η βόρεια πλευρά του, έξω από το περίφημο καφέ Τορτόνι, κατέστη η κατάλληλη τοποθεσία για κάθε έναν που ήθελε να επιδειχθεί, ανάμεσα στις τέσσερις και τις επτά το απόγευμα – και μέσα στο καφέ από εκείνη την ώρα και μέχρι μετά τα μεσάνυχτα. Επομένως το βουλεβάρτο δεν ήταν μια επινόηση της Δεύτερης Αυτοκρατορίας. Όμως η συνήθειες της κοινωνικής

επίδειξης και η αστική – σε αντίθεση με την αριστοκρατική – επιρροή, εξαπλώθηκε ταχύτατα ακολουθώντας τα νέα βουλευάρτα με τα καινούρια τους καφέ, δημιουργώντας ένα μοτίβο κοινωνικής και πολιτικής κυριαρχίας με μεγαλύτερη διασπορά. Από την άλλη μεριά οι επαναστάτες – έχοντας ανατραφεί με τα ποικίλα ουτοπικά ρεύματα ιδεών που κυκλοφορούσαν ευρύτατα στην Γαλλία των δεκαετιών του 1830 και του 1840 – είχαν με την ευρεία έννοια ερμηνεύσει την πόλη και την πολιτεία σαν πολιτικούς θεσμούς που είχαν δυνητικά τις ιδιότητες της τροφού. Αυτή η ιδέα ήταν ευρύτατα διαδεδομένη στην σκέψη της εποχής: για παράδειγμα έχει ισχυρή παρουσία στα πρώιμα έργα του Μπαλζάκ. Ο Ντωμιέ εικονογράφησε αυτή την ιδέα ζωγραφίζοντας την Δημοκρατία, ανταποκρινόμενος στο κάλεσμα της επαναστατικής κυβέρνησης για την παραγωγή έργων τέχνης κατάλληλων για δημόσια έκθεση. Μια μεγαλόσωμη γυμνόστηθη γυναίκα, καθισμένη επιβλητικά σε ένα κάθισμα που μοιάζει με θρόνο, κρατάει την τρίχρωμη σημαία της γαλλικής επανάστασης στο ένα χέρι και θηλάζει από ένα γεροδεμένο παιδί – που σε καμία περίπτωση δεν απεικονίζεται σαν νεογνό – σε κάθε στήθος. Ένα τρίτο παιδί διαβάζει καθισμένο στα πόδια της. Η πόλη και η πολιτεία, που συχνά σαν έννοιες ταυτίζονται, οφείλουν σύμφωνα με τους επαναστάτες να παρέχουν τα μέσα διατήρησης της ζωής αντιμετωπίζοντας την πείνα και την δυστυχία, ενώ τα Εθνικά Εργαστήρια οφείλουν με τη σειρά τους να παρέχουν εργασία, αντιμετωπίζοντας την ανεργία. Όλες αυτές οι προσδοκίες συντρίφτηκαν κατά τη διάρκεια των «τριών αιματηρών ημερών» του Ιούνιου του 1848, όταν τα Εθνικά Εργαστήρια έκλεισαν και τα βουλευάρτα έγιναν το σκηνικό των σφαγών που πραγματοποίησε ο στρατός. Η εκλογή του Ναπολέοντος του Γ' στο αξίωμα του προέδρου της Δεύτερης Γαλλικής Δημοκρατίας λίγο αργότερα, και το πραξικόπημα που ακολούθησε, αποτελείωσαν όλες αυτές τις ελπίδες. Τότε ήταν που ο δημόσιος χώρος άρχισε να διαμορφώνεται και να οργανώνεται με θεμελιωδώς διαφορετικούς τρόπους. Το θέαμα κυριάρχησε. Η σημασία της πόλης σαν πολιτικός θεσμός κοινωνικού χαρακτήρα κατέπεσε, ή τουλάχιστον ακολούθησε υπόγειες διαδρομές, για να ανακαλυφθεί ξανά και να αναβιώσει κατά τη διάρκεια των θυελλωδών ημερών της Κομμούνας του Παρισιού.

Όμως ποια ήταν η φύση του θεάματος που κατασκευάστηκε και ποιο ρόλο είχε να παίξει ο σχεδιασμός του δημόσιου χώρου στην ανάπτυξη του; Και πώς ακριβώς το θέαμα επιστρατεύτηκε και ρυθμίστηκε; Δεν είναι άλλωστε εξίσου αληθές ότι η επαναστατική δράση γεννά την δική της ισχυρότατη αίσθηση θεάματος, και ότι οι επαναστάσεις είναι, όπως το έθεσε ο Λένιν, πραγματικά οι γιορτές των καταπιεσμένων;

Εικόνα 8: Η Δημοκρατία, πίνακας του Ονορέ Ντωμιέ, 1848

Το θέαμα της Δεύτερης Αυτοκρατορίας είχε, φυσικά, μία αμιγώς πολιτική πλευρά – την οποία ο Κλαρκ σε μεγάλο βαθμό αγνοεί. Αυτή η πλευρά είναι έντονα εστιασμένη στον λαϊκισμό που πηγάζει από τον ναπολεόντειο θρύλο και στην ιδέα της αυτοκρατορικής ισχύος. Στο επίκεντρο των προσπαθειών του Ωσμάν ήταν το συνειδητό σχέδιο, το Παρίσι να αναλάβει το ρόλο της αυτοκρατορικής Ρώμης και να καταστεί η κεφαλή και η καρδιά του πολιτισμού στην Ευρώπη αλλά και πέραν αυτής. Η έννοια του «πολιτικού σώματος», του λαού και της κυβέρνησής του σαν ένα οργανικά συνδεδεμένο σύνολο, διατηρείται, αλλά πλέον αποκτά αυτοκρατορική αντί για κοινωνική

ερμηνεία. Η επιστράτευση του θεάματος κατέστη, όπως και στην αυτοκρατορική Ρώμη, ένα αποφασιστικό όπλο στην πάλη για την διατήρηση της αυτοκρατορικής ισχύος – θυμίζοντας τη διάσημη ιστορική φράση «άρτος και θεάματα». Τελετουργικά της αυλής, αυτοκρατορικοί γάμοι και κηδείες, βασιλικές επισκέψεις, στρατιωτικές παρελάσεις – ιδιαίτερος για της εξύμνηση μεγάλων νικών στο εξωτερικό με τον αυτοκράτορα να ιππεύει στην πρώτη γραμμή – ακόμα και εγκαίνια βουλευμάτων, μετατράπηκαν σε θεαματικούς εορτασμούς κατά τη διάρκεια των οποίων το κοινό αναμένονταν να υποκλιθεί με λατρεία ενώπιον της αυτοκρατορικής τιμής, γενναιοδωρίας και ισχύος. Η λαϊκή υποστήριξη στον αυτοκράτορα διακηρύσσονταν μέσω οργανωμένων εορτών, εκδηλώσεων και χορών – ακόμα και οι γυναίκες από το Λε Αλ του Παρισιού, γνωστές για την πίστη τους στην δημοκρατία, οργάνωσαν μία μεγάλη δημόσια χοροεσπερίδα για να γιορτάσουν την άφιξη της αυτοκρατορίας. Ο πιο μόνιμος μνημειακός χαρακτήρας που συνόδευσε την ανακατασκευή, ακόμα και ο μνημειακός χαρακτήρας των ίδιων των καινούριων βουλευμάτων, συνέβαλε στην υποστήριξη της νομιμότητας και της συντριπτικής κυριαρχίας της αυτοκρατορικής ισχύος. Η επιδεικτικότητα της αρχιτεκτονικής – και εδώ το περίτεχνο κτίριο της όπερας του Γκαρνιέ μας έρχεται έντονα στο μυαλό – αντανάκλουσε την επιδεικτικότητα του αυτοκρατορικού θεάματος πιο γενικά. Διεθνείς εμπορικές εκθέσεις, όπως αυτές του 1855 και του 1867, προσθέτουν το βάρος τους στην λάμψη αυτής της ισχύος, ενώ ταυτόχρονα εξυμνούν την πόλη σαν ένα κέντρο κυκλοφορίας εμπορευμάτων, τεχνολογικής καινοτομίας και κοινωνικής προόδου. Αυτές οι διεθνείς εκθέσεις ήταν, όπως σωστά παρατηρεί ο Μπένγιαμιν, «προσκυνήματα στον φετιχισμό του εμπορεύματος», ενώ ταυτόχρονα επιβεβαίωναν τον εκσυγχρονισμό της αυτοκρατορίας.

Εικόνα 9: Το κτίριο της όπερας του Γκαρνιέ σήμερα.

Η ωσμανοποίηση ωστόσο συνεπάγονταν την αναδιοργάνωση του δημόσιου χώρου και με την πολύ πιο πεζή επιδίωξη της διευκόλυνσης της ανεμπόδιστης κυκλοφορίας του χρήματος, των εμπορευμάτων, των ανθρώπων – και συνεπώς και του κεφαλαίου – σε όλους τους χώρους της πόλης. Βέβαια αυτό καθαυτό το θέαμα αυτής της κίνησης, η βιασύνη και η φασαρία από τις καρότσες και τα δημόσια μέσα μεταφοράς πάνω στις πρόσφατα σκυροστρωμένες επιφάνειες, δεν στερούνταν πολιτικών νοημάτων. Κάθε τι φαινόταν να επιταχύνεται: τα ερεθίσματα του αστικού τρόπου ζωής γίνονταν, σύμφωνα με πολλές εκτιμήσεις, όλο και πιο συντριπτικά. Αυτό που ο Ζίμμελ αποκαλεί «μπλαζέ στάση» ρίζωσε βαθιά στον αστικό τρόπο ζωής – τουλάχιστον αν πιστέψουμε τις αμέτρητες διηγήσεις για τον πλάνητα και το δανδή στα βουλεβάρτα. Η εμφάνιση των νέων πολυκαταστημάτων και ο πολλαπλασιασμός των καφέ – του είδους που περιγράφει ο Μπωντλαίρ – των καμπαρέ και των θεάτρων, σήμαινε επιπλέον ότι η κοινωνικότητα των βουλεβάρτων ελέγχονταν τώρα έμμεσα τόσο από τις εμπορικές δραστηριότητες, όσο και από τις αστυνομικές δυνάμεις.

Εικόνα 10: Το πολυκατάστημα Μπον Μαρσέ.

Η αυξανόμενη ισχύς του ίδιου του εμπορεύματος σαν θέαμα, πουθενά δεν εκφράζονταν καλύτερα από ότι στα νέα πολυκαταστήματα. Το πολυκατάστημα Μπον Μαρσέ που άνοιξε το 1852, άνοιξε το δρόμο για τα επόμενα – αν και αρχέτυπα του πολυκαταστήματος υπήρξαν ήδη από την δεκαετία του 1840. Τέτοια μεγάλου τζίρου καταστήματα έπρεπε να έχουν αντίστοιχα μεγάλη πελατεία που έλκονταν από ολόκληρη την πόλη, και τα νέα βουλεβάρτα διευκόλυναν μια τέτοια κίνηση. Τα πολυκαταστήματα

ανοίγονταν στα βουλεβάρτα και στους δρόμους, ενθαρρύνοντας την είσοδο του κοινού χωρίς την υποχρέωση της αγοράς. Η βιτρίνα ενός τέτοιου καταστήματος οργανώνονταν για να δελεάσει το κοινό να σταματήσει, να προσηλώσει το βλέμμα και μετά να εισέλθει και να αγοράσει. Τα εμπορεύματα σε εμφανείς υψηλές στοίβες μέσα στα πολυκαταστήματα αποτελούσαν ένα θέαμα αυτά καθαυτά. Το όριο μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού χώρου κατέστη πορώδες· η διάβαση ανάμεσά τους έγινε εύκολη, παρόλο που ένα στρατός από κλητήρες και πωλητές – και πιο συγκεκριμένα πωλήτριες – περιπολούσε ελέγχοντας την συμπεριφορά σε αυτούς τους εσωτερικούς χώρους – όπως συνεχίζουν να κάνουν και στις μέρες μας, αν και σήμερα τα πολυκαταστήματα είναι εξοπλισμένα με κάμερες παρακολούθησης και υπαλλήλους εταιρειών σεκιούριτι. Το αποτέλεσμα ωστόσο ήταν ο μετασχηματισμός του πολίτη σε απλό παθητικό θεατή και καταναλωτή. Υπό αυτή την οπτική, προσωρινά ή τουλάχιστον στιγμιαία, εξασφαλιζονταν ο κατευνασμός των πολιτικών παθών και πρακτικών.

Οι γυναίκες σε αυτό το σκηνικό είχαν τον πιο προεξέχοντα ρόλο τόσο σαν πωλήτριες, όσο και σαν αγοραστές. Τα πολυκαταστήματα στόχευαν ειδικά στις γυναίκες καταναλώτριες, όπως διαπίστωσε και ο Ζολά αναλογιζόμενος το παρελθόν. Στο μυθιστόρημά του με τον τίτλο «Στην ευτυχία των κυριών», ο Μουρέ, ιδιοκτήτης ενός πρωτοποριακού πολυκαταστήματος – που περιγράφεται με πρότυπο το Μπον Μαρσέ – εξηγεί τις «τεχνικές των σύγχρονων μεγάλων επιχειρήσεων» που εφαρμόζει, σε έναν βαρόνο – ο οποίος περιγράφεται με πρότυπο, μάλλον εμφανώς, τον Ωσμάν. Σύμφωνα με τον Μουρέ «υπέρτατης σημασίας»

ήταν η εκμετάλλευση της Γυναίκας. Κάθε τι άλλο προετοιμάζει το έδαφος γι' αυτό, η ασταμάτητη ανανέωση του κεφαλαίου, το σύστημα με το οποίο στοιβάζονται τα αγαθά, οι χαμηλές τιμές που προσελκύουν το κοινό, οι σημειωμένες στις ετικέτες των προϊόντων τιμές που αποκαθιστούν την εμπιστοσύνη του. Για τη Γυναίκα τα καταστήματα ανταγωνίζονται με τόση μανία, τη Γυναίκα συνεχώς παγιδεύουν με τα παζάρια τους, αφού την θαμπώσουν με τις επιδείξεις τους. Έχουν ξυπνήσει νέες επιθυμίες στην αδύναμη σάρκα της, αποτελούν έναν πελώριο πειρασμό στον οποίο αναπόφευκτα ενδίδει, υποκύπτοντας από την αρχή στις αγορές για το σπίτι, ύστερα παρασύρεται από τη φιλαρέσκεια και τελικά καταστρέφεται από την επιθυμία. Δεκαπλασιάζοντας τις πωλήσεις, κάνοντας την πολυτέλεια προσιτή, τα καταστήματα καθίστανται ένα τρομερό εργαλείο σπατάλης, καταστρέφοντας νοικοκυριά, δουλεύοντας χέρι – χέρι με τις τελευταίες υπερβολές της μόδας, καταλήγοντας όλο και πιο ακριβά. Και αν, μέσα στα καταστήματα, η Γυναίκα είναι βασίλισσα, οι αδυναμίες της κολακεύονται, ευαρεστούνται και περιβάλλονται με προσοχή, βασιλεύει σαν μια ερωτόληπτη βασίλισσα, την οποία οι υπήκοοί της εκμεταλλεύονται ενώ πληρώνει κάθε της καπρίτσιο με μια σταγόνα από το ίδιο της το αίμα ... Ο Μουρέ ύψωνε έναν βωμό στη Γυναίκα, βάζοντας μια λεγεώνα υπαλλήλων να καίνε θυμιατό στα πόδια της, κατασκευάζοντας τις τελετουργίες μια νέας θρησκευτικής λατρείας· μόνο αυτήν είχε στο νου του όταν προσπαθούσε να φανταστεί ακόμα πιο ισχυρούς τρόπους να τη δελεάσει· και πίσω από την πλάτη της, όταν της είχε αδειάσει το πορτοφόλι και της είχε καταστρέψει τα νεύρα, γέμιζε από κρυφή καταφρόνηση για τον άνδρα που ήταν αρκετά ανόητος για

να υποχωρεί στις απαιτήσεις μιας ερωμένης. «Κέρδισε τις γυναίκες», έλεγε στον βαρόνο γελώντας ξεδιάντροπα, «και θα κερδίσεις ολόκληρο τον κόσμο».

Η τέχνη της προσέλκυσης ξεκινάει με την επίδειξη της βιτρίνας. Ο Μουρέ, λέει ο Ζολά, «ήταν ο καλύτερος διακοσμητής βιτρίνας στο Παρίσι, στην πραγματικότητα ήταν ένας επαναστάτης της διακόσμησης, ο ιδρυτής της σχολής του κτηνώδους και του γιγαντιαίου στην τέχνη της επίδειξης». Όμως και τα ίδια τα βουλεβάρτα έγιναν οι δημόσιοι χώροι όπου ελάμβανε χώρα η επίδειξη του πλούτου της μπουρζουαζίας, της προκλητικής κατανάλωσης και της γυναικείας μόδας. Η θεατρικότητα των βουλεβάρτων συγχωνεύθηκε με τον κόσμο της επιτελεστικότητας μέσα στις πολλές θεατρικές σκηνές που ξεπετάγονταν κατά μήκος τους. Τα βουλεβάρτα έγιναν οι δημόσιοι χώροι της υπέρτατης βασιλείας του φετιχισμού του εμπορεύματος με κάθε έννοια του όρου.

Εδώ όμως πρέπει να σημειωθεί κάτι πολύ σημαντικό: ήταν η συμβιωτική σχέση μεταξύ των δημόσιων και των εμπορικών χώρων που κατέστη αποφασιστικός παράγοντας. Το θέαμα του εμπορεύματος έφτασε να κυριαρχήσει διαμέσου της αντίθεσης ιδιωτικού – δημόσιου παρέχοντας μια ενότητα ανάμεσα στους δύο πόλους. Και ενώ ο ρόλος των γυναικών της αστικής τάξης ήταν, από πολλές απόψεις, έντονα τονισμένος από αυτή την αλλαγή στην έμφαση, από τις εμπορικές στοές με τα πολλά μικρά καταστήματα σαν κέντρο των εμπορικών συναλλαγών, στα πολυκαταστήματα και στα μεγαλύτερης κλίμακας εξειδικευμένα εμπορικά ιδρύματα, ήταν ακόμα η μοίρα τους να αποτελούν αντικείμενα εκμετάλλευσης, αν και αυτή τη φορά μάλλον με την ιδιότητα των καταναλωτριών παρά με αυτή των διαχειριστριών του νοικοκυριού. Έγινε τόσο απαραίτητο όσο και του συρμού για τις γυναίκες της αστικής τάξης, να περιφέρονται στα βουλεβάρτα, να χαζεύουν τις βιτρίνες, να αγοράζουν και να εκθέτουν τα νέα τους αποκτήματα στον δημόσιο χώρο. Έγιναν έτσι με τη σειρά τους επίσης μέρος του θεάματος – τώρα πια ισχυρά εμποτισμένοι με τόνους σεξουαλικής επιθυμίας – το οποίο αυτοτροφοδοτούμενο δημιουργεί μία εντελώς καινούρια έννοια δημόσιου χώρου, μία έννοια όμως που ορίζεται με εμπορικούς και εμπορευματικούς όρους, επιστρωμένους με τις απροσδιοριστίες της σεξουαλικής επιθυμίας. Η άμεση επαφή με τη θηλυκότητα και τη μόδα στα βουλεβάρτα, οδήγησε τους άνδρες της αστικής τάξης σε αυτούς τους δημόσιους χώρους αγεληδόν.

Ο πολιτικός κατευνασμός μέσω της κατανάλωσης και της έγερσης της ερωτικής επιθυμίας, αποτελεί εδώ και καιρό ένα τρικ που εγγυάται την ίδια την επιβίωση του καπιταλισμού – το ζούμε άλλωστε καθημερινά στις διαφημίσεις της τηλεόρασής μας. Η επιτυχημένη στόχευση ευάλωτων ομάδων, όπως οι γυναίκες της αστικής τάξης της Δεύτερης Αυτοκρατορίας – τώρα φυσικά το σύνθημα είναι «κέρδισε τα παιδιά (στην μικρότερη δυνατή ηλικία) και θα κερδίσεις ολόκληρο τον κόσμο» – υπήρξε εδώ και καιρό μια κρίσιμη τακτική του εμπορίου. Όμως πίσω από όλα αυτά υπάρχει πάντα η συμβιωτική μορφή οργάνωσης των ιδιωτικών και των δημόσιων χώρων υπό την αιγίδα της εμπορευματοποίησης και του θεάματος. Το αναμενόμενο με προσδοκία αποτέλεσμα είναι η αποπολιτικοποίηση. Ο Σέννεττ συμπεραίνει:

Η καπιταλιστική διευθέτηση είχε τη δύναμη να ρίχνει τα υλικά της εμφάνισης σε μια μονίμως προβληματική, μονίμως «μυστικοποιημένη» κατάσταση ... Στο «δημόσιο» κανείς παρατηρούσε, κανείς εξέφραζε τον εαυτό του με τους όρους του τι επιθυμεί να αγοράσει, να σκεφτεί, να εγκρίνει, όχι σαν αποτέλεσμα μιας συνεχούς αλληλεπίδρασης, αλλά μετά από μια περίοδο παθητικής, σιωπηλής, εστιασμένης έντασης της προσοχής. Αντίθετα το «ιδιωτικό» συνεπάγονταν έναν κόσμο όπου κανείς μπορούσε να εκφράσει τον εαυτό του άμεσα, σαν να τον έχει αγγίξει κάποιο άλλο πρόσωπο· το ιδιωτικό συνεπάγονταν έναν κόσμο όπου η αλληλεπίδραση βασιλεύει, αλλά αυτό έπρεπε να παραμένει κρυφό ... Στο θέαμα λίγοι άνθρωποι παίζουν έναν ενεργό ρόλο.

Ο ιδιωτικός κόσμος αντανakλούσε εντούτοις τον δημόσιο με σημαντικούς τρόπους, ακόμη και σαν αντιστροφή του. Ο Μπωντλαίρ α μη τι άλλο ρητά αναγνώριζε τη δύναμη του θεάματος σε σχέση με τις εσωτερικές καταστάσεις της διάνοιας. «Σε συγκεκριμένες σχεδόν υπερφυσικές εσωτερικές καταστάσεις», έγραφε, «το βάθος της ζωής μας, αποκαλύπτεται σχεδόν ολοκληρωτικά στη θέα, οσοδήποτε συνηθισμένη, που έχουμε μπροστά στα μάτια μας, και η οποία καθίσταται έτσι το σύμβολό του». Η φτωχή οικογένεια με τα προσηλωμένα μάτια αποτελεί μέρος του θεάματος για τον ίδιο – όπως η θέα των άστεγων μπορεί να είναι για εμάς· όμως το πώς ο ίδιος ή η ερωμένη του τους βλέπουν, αντανakλά και εκφράζει τις ξεχωριστές εσωτερικές καταστάσεις της διάνοιάς τους. Τι συμβαίνει όμως σε αυτές τις εσωτερικές καταστάσεις όταν ο μαιτρ διώχνει τους φτωχούς, αφήνοντας μόνο το βουλεβάρτο και το εκθαμβωτικό καφέ σαν θέαμα;

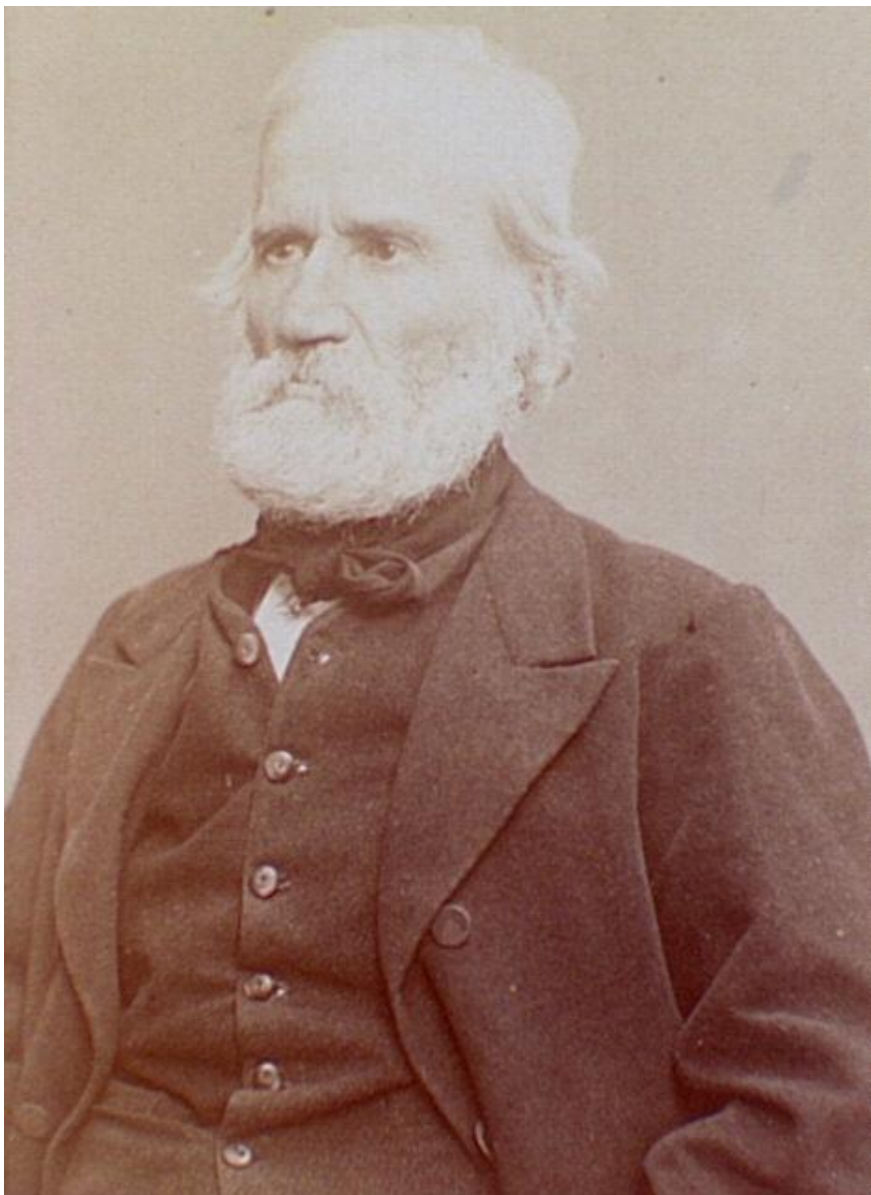
Το θέαμα, σύμφωνα με τον Κλάρκ, «δεν είναι ποτέ μια εικόνα σταθερά τοποθετημένη στη θέση της· αποτελεί πάντοτε μια αφήγηση του κόσμου σε ανταγωνισμό με άλλες αφηγήσεις, που αντιμετωπίζει την αντίσταση που προέρχεται από διαφορετικές, και κάποιες φορές επίμονα ανθεκτικές, κοινωνικές πρακτικές». Το Παρίσι της Δεύτερης Αυτοκρατορίας δεν κατάφερε «να κατασκευάσει μια αφήγηση που να συμπεριλαμβάνει τόσο την έλλειψη τήρησης των νόμων όσο και τις κοινωνικές διαιρέσεις, δεν κατάφερε να σκιαγραφήσει μια μορφή ρύθμισης επί μίας άλλης». Μου φαίνεται ότι αυτή η αποτυχία βρίσκεται στη βάση της ερωτικής φιλονικίας που περιγράφεται στο ποίημα του Μπωντλαίρ. Ο κοινωνικός έλεγχος που ενορχηστρώνεται μέσω της εμπορευματοποίησης και του θεάματος – «όλη η ιστορία και όλη η μυθολογία προσφορά στην υπηρεσία της λαιμαργίας» όπως γράφει ο Μπωντλαίρ αλλά και η γενικότερη λαμπρότητα και μεγαλοπρέπεια του καφέ και του βουλεβάρτου – συναντά απρόσμενα τα καθαρά σημάδια του αποκλεισμού και της εκμετάλλευσης των φτωχών, υποδαυλίζοντας είτε αισθήματα θυμού – «να τους διώξει από 'δω» – είτε ενοχής – «ένιωθα και κάποια ντροπή για τα ποτήρια και τα μπουκάλια μας ... »

Η διακυβέρνηση μέσω του θεάματος αποδεικνύεται μια πολύ επικίνδυνη υπόθεση, καθώς εύκολα μπορεί να ξεφύγει από τον έλεγχο, παράγοντας ακούσιες και καμιά φορά αρκετά εκπληκτικές συνέπειες. Όταν οι οργανώσεις των εργατοτεχνιτών προσκλήθηκαν να παρακολουθήσουν το θέαμα της Διεθνούς Έκθεσης του Παρισιού το 1867, και να ζυγίσουν προσεκτικά την συλλογική τους ανταπόκριση σε αυτό, αναμένονταν, απ' ότι φαίνεται, ότι όπως και η αστική τάξη θα γοητεύονταν τόσο πολύ από την αίγλη και το

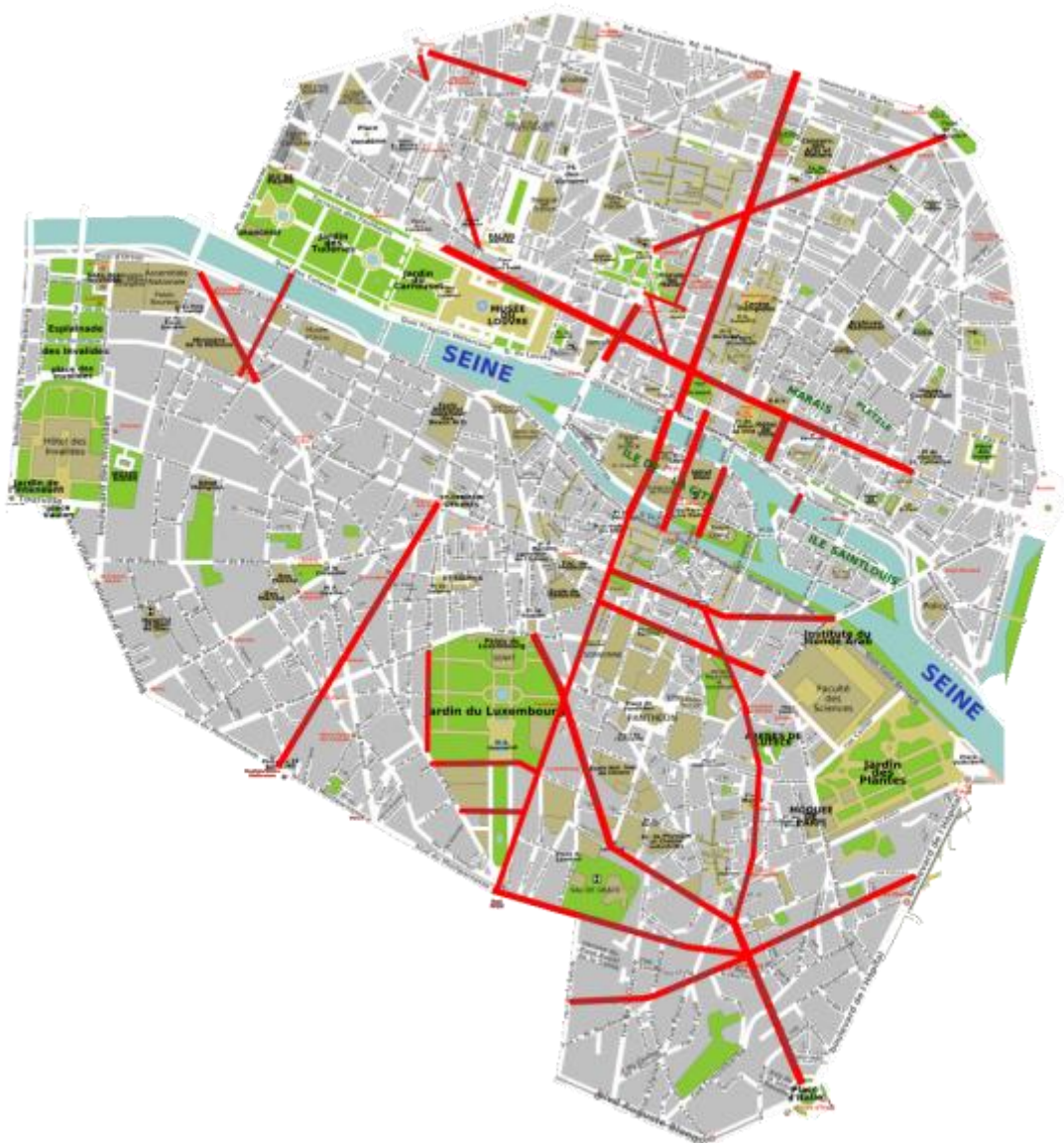
μεγαλείο των νέων τεχνολογιών, που θα υποστήριζαν με ενθουσιασμό τις αυτοκρατορικές προσπάθειες ανταγωνισμού της Βρετανίας στον προσπορισμό των καρπών της τεχνολογικής προόδου. Οι αναφορές των εργατικών επιτροπών αφηγούνται την ιστορία διαφορετικά. Οι εργάτες δυσανασχέτησαν γενικά με την ενσωμάτωση μιας ευνοημένης και ακατέργαστης εκδοχής των δικών τους τεχνικών δεξιοτήτων στις μηχανές και με το τυποποιημένο και υπό τη δική τους οπτική κατώτερο προϊόν που αυτές παρήγαγαν. Τα εμπορεύματα που παράγονταν κατ' αυτό τον τρόπο μπορεί να εξυπηρετούσαν την ανερχόμενη αγορά που αντιπροσώπευαν τα πολυκαταστήματα αλλά δεν ήταν καθόλου συμβατά με την έννοια της αυταξίας και της αξιοπρέπειας που αντιπροσώπευε η δουλειά των τεχνιτών. Έχει ενδιαφέρον ότι η απάντηση από την μεριά τους δεν περιελάμβανε την αντίθεση στην εφαρμογή της τεχνολογίας των μηχανών – δεν μπορεί να βρεθεί καμία νύξη που να αποκαλύπτει λουδίτικα συναισθήματα – αλλά την αναζήτηση νέων μορφών οργάνωσης της εργασίας που θα μπορούσε να εξασφαλίσει χαμηλότερα κόστη, βελτίωση της παραγωγής και τόνωση της αξιοπρέπειας των εργατών. Η απάντηση που προτιμήθηκε περισσότερο είχε να κάνει με την εξερεύνηση της ιδέας των συνεργατικών εταιρειών των εργαζομένων. Η ιδέα αυτή έγινε αντικείμενο έντονης συζήτησης στις δημόσιες συνεδριάσεις που οργανώθηκαν μετά το 1868 και κομβικό σημείο της αντιπολίτευσης στις καπιταλιστικές πολιτικές της αυτοκρατορίας. Η αναζήτηση γύρω από το θέμα των συνεργατικών εταιρειών έπαιξε ακολούθως σημαντικό ρόλο στις πολύπλοκες πολιτικές διαμάχες της Παρισινής Κομμούνας.

Η κοινωνική ανάμιξη που ελάμβανε χώρα στους εξωτερικούς χώρους, στα βουλεβάρτα και στους δημόσιους κήπους όπως ο Κήπος του Κεραμεικού, δεν ήταν εύκολο να τεθεί υπό έλεγχο, παρά τις προσπάθειες να ομογενοποιηθούν οι γειτονιές και να δημιουργηθούν δημόσιοι χώροι με ξεκάθαρα διακριτά όρια. Η αφήγηση του Φουρνέ το 1858 περί του τι θα μπορούσε κανείς να συναντήσει στους δρόμους του Παρισιού, υποδεικνύει μια απίστευτη ανάμιξη τύπων και χαρακτήρων, τέτοια που θα πρέπει να είχε γίνει ένας εφιάλτης για τις αρχές. Η αστυνόμευση των δημόσιων χώρων κατέστη προβληματική. Ο διαχωρισμός των ευυπόληπτων γυναικών από τις γυναίκες ελευθερίων ηθών απαιτούσε αυστηρότερη επίβλεψη και οι πολιτικές ελέγχου της ζωής στο δρόμο, των δραστηριοτήτων των πλανόδιων μουσικών και όσων μοίραζαν πολιτικά φυλλάδια, αποτελούσαν μια εστία αξιοσημείωτης δραστηριότητας από την πλευρά της αστυνομίας. Έτσι έρχονταν συνεχώς στην επιφάνεια μια αίσθηση ανασφάλειας και τρωτότητας, μια αίσθηση ανησυχίας της αστικής τάξης πίσω από την ταραγμένη επιφάνεια του θεάματος και της εμπορευματοποίησης. Συνεπώς για να είναι αποτελεσματικό στον δημόσιο χώρο το δίκτυο των πληροφοριοδοτών και των πρακτόρων της μυστικής αστυνομίας, έπρεπε να διεισδύει βαθιά στους ιδιωτικούς χώρους – θυρωροί ενεργοποιούνταν σαν κατάσκοποι, παντού υπήρχαν πληροφοριοδότες και όπως εφιστούσε την προσοχή ο Προυντόν «ακόμα και οι τοίχοι έχουν αυτιά». Το θέαμα μπορεί να απέκρυπτε τις ταξικές συσχετίσεις – και πράγματι αυτός ήταν ο πρωταρχικός του σκοπός – όμως τι άλλο θα μπορούσε να κρύβει ανάμεσα στις πολύπλοκες πτυχές του; Ο ανεπίσημος καθορισμός της κατάστασης των βουλεβάρτων μέσω των ροών των εμπορευμάτων, της κυκλοφορίας και της δραστηριότητας των πεζών, έκανε την αποστολή της

επιτήρησης και της αστυνόμευσης πολύ πιο δύσκολη. Ήταν πανεύκολο να εξαφανιστεί κανείς μέσα στο πλήθος. Η αξιοσημείωτη αποδοχή που βρήκε η μετάφραση του διηγήματος του Έντγκαρ Άλαν Πόου με τίτλο «ο άνθρωπος του πλήθους» είναι ενδεικτική, όπως και η ξεκάθαρη διάκριση του Φουρνέ ανάμεσα στον αργόσχολο παθητικό θεατή και στον πλάνητα – του οποίου οι πράξεις είναι μυστηριώδεις αλλά κατά κάποιο τρόπο εμπρόθετες και επομένως πιθανά απειλητικές και ανατρεπτικές. Η απόκρυψη των ταξικών σχέσεων δεν συνεπάγεται την εξαφάνισή τους. Υπάρχει ένας θρύλος, σχεδόν αποκρυφιστικός, σύμφωνα με τον οποίο ο Αύγουστος Μπλανκί, το επαναστατικό ιακωβίνικο ίνδαλμα, που πέρασε πάνω από σαράντα χρόνια της ζωής του πίσω από τα σίδερα της φυλακής, στέκονταν στα Ηλύσια Πεδία ενώ αρκετές εκατοντάδες από τους οπαδούς του παρατάσσονταν δίπλα του κρυμμένοι στο πολύβουο πλήθος, χωρίς η αστυνομία ούτε καν να το προσέξει.

Εικόνα 11: Ο Λουδοβίκος Αύγουστος Μπλανκί, οπαδός της αυστηρά πειθαρχημένης, συγκεντρωτικής και συνωμοτικής επαναστατικής οργάνωσης, έβγαινε για λίγο από τη φυλακή, όποτε μια επανάσταση τον απελευθέρωνε.

Εικόνα 12: Με κόκκινο τα βουλεβάρτα που χάραξε ο Ωσμάν στο Παρίσι.

Στο πεζό ποίημα του Μπωντλαίρ μπορεί κανείς σχεδόν να ψηλαφίσει την ανησυχία των αστών, σε συνδυασμό με το αίσθημα της ενοχής. Είναι σχεδόν ως εάν η ανερχόμενη ικανότητα του θεάματος των εμπορευμάτων να ασκεί καθοριστική επιρροή στους δημόσιους και εμπορικούς χώρους της πόλης, να παράγει όλο και βαθύτερα επίπεδα ανησυχίας και ανασφάλειας στις προσωπικότητες των αστών. Τότε ο καθησυχασμός αυτών των αισθημάτων εξαρτάται από την δυνατότητα «να τους διώξει από 'δω». Κάθε σημάδι που ακολουθεί την παρουσία «τους», παράγει έναν φόβο για τον άλλο, ο οποίος σε κάθε άλλη περίπτωση παραμένει κρυφός. Ο «άλλος» αποκρύπτεται πίσω από τον φετιχισμό του εμπορεύματος όπως και μέσα στις πτυχές του αστικού πλήθους.

Σε αυτό το σημείο είναι που η επιδίωξη απόλυτου ελέγχου του δημόσιου χώρου και της δημόσιας σφαίρας από την πλευρά της αστικής τάξης, συναντά

τη μεγαλύτερη δυσκολία. Η ενεργητική προσπάθεια, υπό την ηγεσία του Οσμάν, να καταστεί το δικαίωμα στην πόλη ένα αποκλειστικό προνόμιο της αστικής τάξης, δεν μπορούσε παρά να δημιουργήσει ταυτόχρονα και το αντίθετό της, κυρίως με την μορφή μιας πόλης της εργατικής τάξης με αυξανόμενη ομογενοποίηση, στην οποία εγκαθιδρύθηκε μία τελείως διαφορετική συμβιωτική σχέση ανάμεσα στους ιδιωτικούς, τους δημόσιους και τους εμπορικούς χώρους. Ο διαχωρισμός του Παρισιού ανάμεσα στο ευυπόληπτο δυτικό Παρίσι και το λιγότερο ευνοημένο από την τύχη και σε μεγάλο βαθμό παραμελημένο ανατολικό, ενισχύθηκε πλατιά από τις πολιτικές του Οσμάν – ειδικότερα στο πεδίο των κοινωνικών παροχών, το οποίο ο Οσμάν αναδιοργάνωσε με νέο-μαλθουσιανούς όρους, καταργώντας το δικαίωμα στα μέσα διατήρησης της ζωής και στην πρόνοια, με τον τρόπο με τον οποίο τα είχαν προηγουμένως γνωρίσει οι φτωχοί.

Σίγουρα τα βουλεβάρτα χρησιμοποιήθηκαν για την διείσδυση και την αποικιοποίηση εχθρικών περιοχών, σε μια γενικότερη απόπειρα δημιουργίας των χώρων εκείνων που εξυπηρετούσαν την αυτοκρατορία, τόσο με στρατιωτικούς όρους, όσο και με όρους πολιτικής οικονομίας. Και ακόμη και αν τα βουλεβάρτα δεν ήταν πάντα σε θέση να διεισδύσουν στις εχθρικές ζώνες, μπορούσαν τουλάχιστον να τις περικυκλώσουν. Όμως οι μάζες των εργατών, καταδικασμένες στο μεγαλύτερο μέρος τους να ζουν με άθλιους μισθούς και διαβόητα ανασφαλείς και συχνά εποχικές και προσωρινές μορφές απασχόλησης, έπρεπε να ζουν κάπου. Ένας κατά κύριο λόγο ανδρικός και με υψηλά ποσοστά μεταναστών πληθυσμός, στοιβάχτηκε σε συνωπισμένα ενοικιαζόμενα δωμάτια υπό ανθυγιεινές συνθήκες. Λόγω των περιορισμένων δυνατοτήτων παρασκευής φαγητού σε αυτά τα δωμάτια, οι εργάτες ήταν αναγκασμένοι να βασίζονται είτε σε γεύματα που παρέχονταν συλλογικά σε εσωτερικούς χώρους, είτε να βγαίνουν στους δρόμους, επισκεπτόμενοι τα αμέτρητα μικρά καταστήματα που παρείχαν φαγητό και ποτό και τα οποία σαν αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης έγιναν κέντρα κοινωνικοποίησης και πολιτικής συζήτησης. Ο πληθυσμός αυτός βασιζόταν για την αναψυχή του σε μεγάλο βαθμό στις αίθουσες χορού, στα καμπαρέ και στα ποτοποιεία, τα οποία αποδείχτηκαν ιδιαίτερα ικανά στο να ξαλαφρώνουν την εργατική τάξη από όποιο χρηματικό περίσσειμα κατείχε στις καλές εποχές. Οι πιο τυχεροί μεταξύ των εργατών, συνήθως αυτοί με τις δεξιοτεχνικές ικανότητες ή όσοι είχαν κατακτήσει το ιδιαίτερο μικτό καθεστώς του ανεξάρτητου τεχνίτη και ταυτόχρονα εργαζόμενου, ήταν φυσικά σε θέση να οικοδομήσουν για τους εαυτούς τους ένα διαφορετικό είδος ζωής. Συγκεντρωμένοι σε μεγάλο βαθμό στις περιοχές του κέντρου, βασιζόταν πολύ σε μικρής κλίμακας εμπορικές επιχειρήσεις που έπαιζαν το ρόλο των κέντρων κοινωνικοποίησης και αναψυχής – οδηγούμενοι συχνά στην υπερβολή, αν πιστέψουμε πολλούς σχολιαστές της εποχής. Οι σκοτεινοί και ακάθαρτοι ιδιωτικοί και εμπορικοί χώροι σε αυτές τις περιοχές έριχναν μάλλον την σκιά τους παρά ακτινοβολούσαν την αίγλη τους στους δημόσιους χώρους του δρόμου, ενώ η ταραγμένη περιδίνηση και η ζωντάνια στους δρόμους του Παρισιού της εργατικής τάξης, όπου τα μάτια των φτωχών βρίσκονταν παντού, ελάχιστα μπορούσαν να διαβεβαιώσουν οποιονδήποτε με μπουρζουάδικες αξιώσεις ότι επρόκειτο για ένα ασφαλές σύμπαν. Αυτούς τους χώρους κανείς τους φοβόταν, και οι περισσότεροι αστοί σταθερά τους απέφευγαν, αυτούς όπως

και τους καταστηματάρχες και τους μικρούς εργοδότες που διαβιούσαν εν τω μέσον τους.

Εικόνα 13: Οδόφραγμα στο Παρίσι κατά τη διάρκεια της Κομμούνας.

Κατά κάποιον τρόπο πρόκειται για την ιδιαίτερος οικεία και ζοφερή ιστορία του διαχωρισμού και της γκετοποίησης μιας πόλης, που στην συγκεκριμένη περίπτωση λαμβάνει χώρα σχεδόν αποκλειστικά με άξονα τα ταξικά συμφέροντα και συναισθήματα. Όμως σε αυτή την περίπτωση, ο ανεξέλεγκτος χαρακτήρας της εργατικής τάξης του Παρισιού, παρείχε πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη και την έκφραση μιας ευρείας γκάμας αντιπολιτευτικών πολιτικών συναισθημάτων, τα οποία αργότερα θεμελίωσαν τις περίπλοκες πολιτικές της Παρισινή Κομμούνας του 1871. Επρόκειτο για την κυριαρχία ενός ριζοσπαστικά διαφορετικού είδους θεάματος: ένα σύνθετο μίγμα αυτού που ο Μαρξ απέδωσε με τον όρο «ζωικές πνευματικές ικανότητες» και θεάτρου δρόμου, όπου η ένταση των τοπικών επαφών και συγχύσεων έκρυβε όλα τα είδη των μηχανοραφιών, συμπεριλαμβανομένων και αυτών που είχαν πολιτικούς και επαναστατικούς στόχους. Όσο οι αίθουσες χορού και τα καμπαρέ γίνονταν οι τόποι δημόσιων συγκεντρώσεων για πολιτικά θέματα μετά την φιλελευθεροποίηση της αυτοκρατορίας το 1868, και όσο οι πολιτικές συγκεντρώσεις πολλαπλασιάζονταν στο Παρίσι της εργατικής τάξης, τόσο αμφισβητούνταν η ηγεμονία της αστικής τάξης και στην υπόλοιπη πόλη. Πηγάζοντας από την ιδιαίτερη δική τους συμβιωτική διαμόρφωση των δημόσιων, εμπορικών και ιδιωτικών χώρων, οι λαϊκές δυνάμεις διεκδικούσαν όλο και περισσότερο τη δημόσια και συλλογική παρουσία τους στα βουλευτάρια του Παρισιού της αστικής τάξης. Η εικόνα των ορδών των εργατών που κατέβαιναν από την εργατική γειτονιά της Μπελβίλ και ξεχύνονταν στους δημόσιους χώρους της πόλης, φτάνοντας σε μία περίπτωση το 1869 ακόμα και μέχρι το καινούριο κτίριο της όπερας, πολιτικά γέμιζε φόβο την αστική τάξη. Τα βουλευτάρια έγιναν χώροι πολιτικής έκφρασης, έστω και εφήμερα, για όσους υποτίθεται ότι θα

απέκλειαν ή θα έθεταν υπό έλεγχο. Σε αυτό το κλίμα της ανασφάλειας προσθέτονταν και το θέαμα των δημόσιων κηδειών διάσημων προσωπικοτήτων της αντιπολίτευσης, ή ακόμα για την εξυπηρέτηση των ίδιων στόχων, και οποιουδήποτε απλού πολίτη συμμετείχε στα γεγονότα του 1848. Οι αρχές δυσκολεύονταν πολύ να τις καταστείλουν, όπως και να αποτρέψουν τις επιτάφιας ελεγγείες που εκτρέπονταν σε πολιτικές αναφορές. Τα νεκροταφεία, και ειδικότερα το Περ Λασαίζ, ανοίχτηκαν σαν δημόσιοι χώροι στους οποίους μπορούσαν να ξεθαφτούν πολιτικές μνήμες ενός διαφορετικού είδους, μαζί με μελλοντικές ελπίδες για την πόλη σαν πολιτικό θεσμό κοινωνικού χαρακτήρα. Εδώ έχουμε να κάνουμε με μια κρίσιμη μορφή κινητοποίησης – σε μεγάλο βαθμό όπως την έχουμε δει και πιο πρόσφατα στην Βόρεια Ιρλανδία και στην Παλαιστίνη – που δίνει την δυνατότητα στην ιδιωτική θλίψη να μετατραπεί σε δημόσια δήλωση. Οι δημόσιοι χώροι του Παρισιού μετασχηματίστηκαν προς το τέλος της αυτοκρατορίας σε γεωπολιτικές τοποθεσίες αγώνων ανάμεσα σε αντιμαχόμενες φράξιες, με τρόπους που συμβόλιζαν έντονα τις ιδεολογικές συγκρούσεις στη δημόσια σφαίρα της πολιτικής. Τα μάτια των φτωχών δεν θα αποφεύγονταν. Ούτε μπορούσαν να εκδιωχθούν. Η ανησυχία της αστικής τάξης ήταν δικαιολογημένη. Το θέαμα του εμπορεύματος μπορούσε ίσως να μεταμφιέσει αλλά δεν θα μπορούσε ποτέ να εξαλείψει την ωμή πραγματικότητα των ταξικών σχέσεων.

Ποια συμπεράσματα μπορούν επομένως να εξαχθούν από αυτή την συγκεκριμένη περίπτωση; Το πιο σημαντικό νομίζω είναι το εξής: ο χαρακτήρας του δημόσιου χώρου έχει ελάχιστη ή και καθόλου πολιτική σημασία εκτός και αν συνδέεται συμβιωτικά με την οργάνωση των ιδιωτικών και των λοιπών «θεσμικών» χώρων – σε αυτή την περίπτωση πρόκειται για τους εμπορικούς χώρους αν και σε άλλες περιπτώσεις μπορεί να αφορά θρησκευτικούς ή εκπαιδευτικούς θεσμούς. Αυτό που έχει σημασία στην πολιτική και στην δημόσια σφαίρα είναι η συσχετιστική διασύνδεση ανάμεσα στους δημόσιους, τους οιονεί δημόσιους και τους ιδιωτικούς χώρους. Η ιδιοφυΐα του Ωσμάν ήταν αυτή που ενορχήστρωσε αυτή τη συμβίωση επί του εδάφους, την ίδια στιγμή που είχε την τύχη η συμβίωση αυτή να διευκολύνει ταυτόχρονα την ισχυρότερη παρουσία του εμπορεύματος σαν θέαμα στο νέο Παρίσι, στη δημιουργία του οποίου συνέβαλε το έργο του. Η αστική τάξη μπορούσε έτσι να επιβεβαιώσει την ηγεμονία της στην πολιτική όπως και στην οικονομία την ίδια στιγμή που αξίωνε το προνόμιο της πρόσβασης και του ελέγχου στους δημόσιους χώρους της πόλης της. Για να υποστηριχθεί αυτή την αξίωση απαιτούνταν η άσκηση νόμιμης βίας, την οποία εξασφάλιζε στο Παρίσι η αυτοκρατορία – σε μεγάλο βαθμό με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο την εξασφαλίζει ο Τζουλιάνι στη Νέα Υόρκη. Όμως αυτή η προνομιακή αξίωση αντιμετώπιζε δύο συγκεκριμένες δυσκολίες. Κατ' αρχήν επειδή η αστική τάξη λάτρευε μόνο το χρήμα και τα οικονομικά αγαθά, όπως είχε μας είχε ήδη διαβεβαιώσει ο Μπαλζάκ κατ' επανάληψη, γίνονταν όλο και λιγότερο ανεκτική στις δαπάνες και στο θέαμα της αυτοκρατορίας και ταυτόχρονα επιδίωκε μορφές ελευθερίας της αγοράς – συμπεριλαμβανομένης και μιας περιορισμένης ελευθερίας λόγου – που ήταν δύσκολο να ενσωματωθούν από το καταπιεστικό και αυταρχικό αυτοκρατορικό πλαίσιο διακυβέρνησης. Έτσι η αστική τάξη υπονόμωσε τη νομιμότητα αυτής της ίδιας της βίας που χρειαζόνταν για να υποστηρίξει τις ηγεμονικές αξιώσεις της στο δημόσιο

χώρο. Τα βουλευάρτα τελικά έγιναν χώροι εχθρικοί προς το αυτοκρατορικό θέαμα. Όμως τότε η ισχύς που έδωχνε τους φτωχούς και τους είχε υπό αυστηρή αστυνομική παρακολούθηση μειώθηκε και αυτή και έτσι τα βουλευάρτα έγιναν το διαθέσιμο πεδίο ενός άλλου είδους πολιτικών πρακτικών.

Όμως τροχοπέδη στην επιτυχία των σχεδίων του Ωσμάν αποτέλεσε επίσης η αδυναμία συμπερίληψης εκείνου του «άλλου» Παρισιού, στο οποίο εργάτες, μετανάστες και μικροί επιχειρηματίες πάλευαν για να τα βγάλουν πέρα με κάθε τρόπο και ήταν αναγκασμένοι να δημιουργήσουν μια διαφορετική σύνδεση ανάμεσα σε μια ιδιωτική κατάσταση στερήσεων και σε ένα τρόπο χρήσης τόσο των «θεσμικών» – εμπορικών όσο και των δημόσιων χώρων. Και εδώ βρίσκεται εφαρμογή ο ίδιος κανόνας: οι πολιτικές πρακτικές στην πραγματικότητα σχετίζονται με την συμβιωτική σύνδεση ανάμεσα στις δημόσιες, «θεσμικές» – εμπορικές και ιδιωτικές σφαίρες επιρροής. Τα παλιρροιακά κύματα διαμαρτυρίας, τόσο τα ρεπουμπλικανικά όσο και εκείνα της εργατικής τάξης, που μεσουράνησαν στις ατελείωτες πολιτικές συνεδριάσεις μετά το 1868 και στην τελική αναγγελία της Κομμούνας, δεν μπορούν να γίνουν κατανοητά χωρίς αναφορά στις προϋπάρχουσες συμβιωτικές συνδέσεις ανάμεσα σε αυτές τις διαφορετικές σφαίρες, στην περιοχή του Παρισιού που βρίσκονταν έξω από τον έλεγχο της αστικής τάξης και στην οποία η διατήρηση της τάξης επαφίονταν αποκλειστικά στην αστυνομία και στους πληροφοριοδότες του Αυτοκράτορα. Συνεπώς και για τις δύο πλευρές οι πολιτικές πρακτικές επηρεάζονταν από την εμπειρία μιας συμβιωτικής σύνδεσης ανάμεσα σε ιδιωτικούς, δημόσιους και «θεσμικούς» χώρους. Η άγρια σύγκρουση ανάμεσα σε διαφορετικές ιδεολογίες και ιδανικά κατά τη διάρκεια της Κομμούνας το 1871 είναι εξηγήσιμη, τουλάχιστον εν μέρει, με τους παραπάνω αντιθετικούς όρους.

Συνεπώς η αμφισβήτηση της κατασκευής, του νοήματος και της οργάνωσης του δημόσιου χώρου, έχει αποτέλεσμα μόνο όταν επιτυγχάνει να εξασκήσει μια μετασχηματιστική επιρροή και στους ιδιωτικούς και τους εμπορικούς χώρους. Η δράση μόνο σε μία από αυτές τις διαστάσεις δεν θα έχει καθαντή ιδιαίτερο νόημα. Μονοδιάστατες απόπειρες αλλαγής μπορεί να αποδειχθούν άνευ αξίας ή ακόμα και αντιπαραγωγικές, αν απουσιάζει η σύνδεση με τις άλλες διαστάσεις του χώρου. Είναι σε τελική ανάλυση η συμβίωση ανάμεσα στις τρεις αυτές που έχει σημασία.

Εικόνα 14: Άποψη της Σελεμπρέισον Σίτυ στην Φλόριντα των ΗΠΑ, πόλη που ιδρύθηκε από την εταιρεία «Ουώλτ Ντίσνεϋ» και σχεδιάστηκε με τις αρχές της «Νέας Πολεοδομίας». Παρά το πλήθος των καλοσχεδιασμένων δημόσιων χώρων, έχει ασκηθεί κριτική ότι πρόκειται για μια πόλη που αποκλείει τα κατώτερα κοινωνικά και οικονομικά στρώματα του πληθυσμού, ενώ οι δημόσιοι χώροι της φαίνονται ψεύτικοι.

Για να πάρουμε ένα σύγχρονο παράδειγμα, καμία δόση «Νέας Πολεοδομίας», όσο μεγάλη κι αν είναι, μετασηματισμένη σε αστικό σχεδιασμό, δεν είναι σε θέση να προωθήσει μια μεγαλύτερη αίσθηση συμμετοχής και υπευθυνότητας για την πόλη, αν παραμείνει ανέγγιχτη η ένταση των διακανονισμών που επιφέρει η ιδιωτική ιδιοκτησία και η οργάνωση του εμπορεύματος με τη μορφή του θεάματος – της οποίας εξαιρετικό παράδειγμα αποτελεί ο σχεδιασμός των πόλεων στο στυλ της Ντίσνεϋλαντ. Άδειες χειρονομίες αυτού του είδους σε σχέση με την οργάνωση του δημόσιου χώρου υπάρχουν εν αφθονία. Όμως αυτό που δείχνεται εμφανώς στην περίπτωση της Δεύτερης Αυτοκρατορίας είναι ότι όταν οι συνδέσεις συνάπτονται, τότε οι πολιτικές συνέπειες μπορεί να είναι και έντονες και με μεγάλη ακτίνα επιρροής. Πιστεύω ότι μία παράλληλη επιχειρηματολογία θα μπορούσε να στηθεί και με αναφορά στο κίνημα για τα πολιτικά δικαιώματα στις Ηνωμένες Πολιτείες τη δεκαετία του 1960. Και οι δύο πλευρές εκατέρωθεν της ταξικής διαίρεσης στο Παρίσι της Δεύτερης Αυτοκρατορίας κατόρθωσαν να προσεγγίσουν κάποιο επίπεδο αυτής της συμβίωσης αλλά το έπραξαν με ένα τόσο διαχωρισμένο τρόπο που δημιούργησαν μία διπλή πόλη, με μόνο τον υπόκοσμο και μια περίπλοκη ζώνη ανάμιξης να τις διαχωρίζει. Η ένταση των πολιτικών πρακτικών που απέρρεαν από αυτό είχε τεράστιες συνέπειες στον μετασηματισμό του Παρισιού σαν πόλη. Έφερε όμως τη λανθάνουσα ικανότητα της πόλης να αποτελεί κοινωνικό θεσμό – αδιάφορο αν επρόκειτο για θεσμό κοινωνικού ή αυτοκρατορικού χαρακτήρα – σε βίαιη αντιπαράθεση με τη σύλληψη της πόλης σαν άγραφο χαρτί για τη συσσώρευση του

κεφαλαίου και την επιδίωξη κατάκτησης πλούτου και ισχύος από την πλευρά της αστικής τάξης. Κάποιες φορές αναρωτιέμαι αν έχουμε ποτέ επιτύχει να υπερβούμε αυτή την πόλωση μέσα σε ολόκληρη την ιστορία της γεωγραφίας της αστικοποίησης στον καπιταλισμό. Αυτή όμως είναι μια υπόθεση προς περαιτέρω διερεύνηση και δεν προσφέρεται σαν ένα ασφαλές συμπέρασμα.

Μετάφραση – Εικονογράφηση: Κώστας Βουρεκάς